

२०५२-७

1385

श्री जैन सत्य प्रकाश

तंत्री
श्रीमनलाल गोक्षणदास शाह

ता. १५-४-५२ : अमदावाद

वर्ष १७ : अंक ७]

[कमांक : १६८

KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHRI MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Gandhinagar - 382 007.
(079) 23276252; 23276204-05
Fax : (079) 23276249

વિષય-દર્શન

વિષય:	લેખક:	પૃષ્ઠ:
૧. ભગવાન મહાવીર:		૧૨૧
૨. જૈન દાર્શનિક સાહિત્ય અને પ્રમાણવિનિશ્ચય :	પૂ. મુ. જ્ઞાનવિજયભટ્ટ:	૧૨૪
૩. હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન:	પ્રો. શ્રી. હીરાલાલ ર. કાપડિયા:	૧૩૨
૪. વૈભારગિરિ અને ઐશ્વિક મહારાજ:	શ્રીયુત મોહનલાલ દી. ચોકસી:	૧૩૭
૫. પચીસ-કુસુમાંજલિ મહાકાવ્ય:	પૂ. પં. શ્રી. ધુરધરવિજયભટ્ટ:	૧૪૦
૬. સંપાદકીય:		૧૪૩
૭. પ્રાચીન સંતવાણી:	ટાઈટલ પેજ ત્રીણું	
૮. સાભાર-સ્વીકાર	ટાઈટલ પેજ ખીણું	

ACHARYA SHRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
FAX : (079) 23276249

સાભાર-સ્વીકાર

- ૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયલલિતસુગ્રીશ્વરભટ્ટ મ. ના ઉપદેશથી - શ્રી ઇડર જૈન સંઘ, ઇડર.
૮) પૂ. મુ. શ્રીગૌતમસાગરભટ્ટ મ. ના ઉપદેશથી - જૈન બાલ મંડળ, કલ્યાણ.
૩૧) પૂ. આ. મ. શ્રીવિજયલાવણ્યસુગ્રીશ્વરભટ્ટ મ. ના ઉપદેશથી - શ્રી સીસોદરા જૈન સંઘ,
સીસોદરા.

૧. શ્રીસીમધર શોભાતરંગ સંપાદક મુનિરાજ શ્રીઅભયસાગરભટ્ટ, પ્રકાશક શ્રી જૈન
સ્વેતાંબર સંઘની પેઢી, પીપળી બગ્ગર, ઇંદોર સીટી મુદ્દય-એ રૂપિયા

નોંધ:-શ્રી. ઉમાકાંત શાહે આપેલો 'કહાવલી વિશે વધુ ખુલાસો' સ્થાનાભાવે આ
અંકમાં પ્રગટ થઈ શક્યો નથી. —સંપાદક

॥ ॐ અર્હમ્ ॥

અસ્વિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક
મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત

શ્રી જૈન ધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુખપત્ર
જેશિંગમાઈની વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ : ૧૭

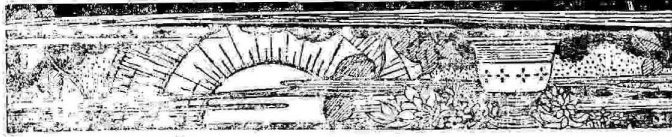
વિક્રમ સં. ૨૦૦૮ : વીર નિ. સં ૨૪૭૯ : ઈ. સ. ૧૯૫૨

ક્રમાંક

અંક : ૭

ચૈત્ર વદ ૫ : મંગળવાર : ૧૫ એપ્રિલ

૧૯૮

ભગવાન મહાવીર

૦

[જગતનાં સપ્ટેા આજે શસ્ત્રીકરણની થોડેટોડમાં હરિક્ષિપ કરતાં હોય એમ દિન-પ્રતિદિનના સમાચારોથી જાણાય છે. પરંતુ આ હરિક્ષિપનો અંત ક્યારે અને કેવી રીતે થશે એ કોઈ જાણતું નથી. હા, પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક એચ. જી. વેલ્સે એવી ભવિષ્યવાણી કરી છે કે- 'આવનારી કેટલીક દશાબ્દીઓમાં માનવજાતિ સ્વયં નિર્મિત શસ્ત્રોથી જ પોતાને સંપૂર્ણ સંહાર કરી નાખશે.' ત્યારે નોખલ પુસ્તકાર વિજેતા પ્રસિદ્ધ દાર્શનિક લેખક બર્ટ્રાન્ડ રસેલ આ સંહારમાંથી માનવજાતિને ઉચારી લેવા કહે છે કે- 'જો વિશ્વને અને તેની સાથે વૈજ્ઞાનિક સમાજને જીવિત રહેવું હોય તો મનુષ્યે યુદ્ધવિપ્સાને સદા માટે સમાપ્ત કરી દેવી જોઈશે.'

આ માર્ગદર્શન વાંચતાં અઠી હજાર વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા એક મહાપુરુષનું જીવન અને તેમની સાધનામાંથી પ્રગટ થયેલું ઉદ્દેશોધન યાદ આવે છે. જાણે એ પુરાણ વાણીનું આ નવું રૂપાંતર ન હોય! ત્યારે એ જાણવાળી અને તેનું ઉદ્દેશોધન કરનાર મહાપુરુષના જીવનની મહત્તાનું સ્વરૂપ આપણી આગળ વિરાટ રૂપે પ્રગટ થાય છે.

ચૈત્રી શુકલા ૧૩ નો દિવસ એ મહાપુરુષના જન્મ કલ્યાણકનો પવિત્ર પર્વદિવસ છે. એ દિવસે એમનું જીવન અને જોષ સૌ કોઈને પ્રેરણા રૂપ થાયો એવી આશા સાથે 'ધર્મયુગ' સાંપાત્તિકતા તો. ૧૩-૪-૫૨ના અંકમાં એ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના લોકરૂપશી જીવનનો ખ્યાલ આપતો લેખ પ્રગટ થયો છે, તેનો શુભરાતી અનુવાદ 'ધર્મયુગ' ના સૌજન્યથી અહીં આપવામાં આવે છે. —સંપા[૦]

૧૨૨]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

વિશ્વમાં સમયે સમયે માનવતાના કલ્યાણ માટે મહાન વિભૂતઓ જન્મ લેતી રહે છે. લગવાન મહાવીર પણ એવી જ એક અલૌકિક વિભૂત હતા. જેઓ તપઃપ્રધાન સંસ્કૃતિના ઉજ્જવલ પ્રતીક બનીને આ પૃથ્વી પર અવતર્યા હતા. કાર્યોત્સર્ગ અને શરીરના સુખદુઃખોની અગેહા રાખ્યા વગર તેમણે પોતાના જીવનની પ્રયોગશાળા દ્વારા જે અત્યંત આદર્શપૂર્ણ અને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ પ્રસ્તુત કર્યું તે વિશ્વ ઈતિહાસમાં અદ્વિતીય રહેશે. તેમનું જીવન સત્યાત્મક પરિધિના કેન્દ્રમાં એક પ્રકાશપુંજ સમાન દેદીપ્યમાન રૂપે યુગ યુગ સુધી વર્તમાન રહેશે.

જે કે લગવાન મહાવીરના જીવન અને જીવનથી સંબંધિત ધટનાઓ ક્રમશઃ અને શૃંગલાબદ્ધ રૂપમાં પ્રાપ્ત થતી નથી; તેમ છતાં જૈન અનુક્રુતિ અને ધાર્મિક સાહિત્યગ્રંથોમાં જે સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે તેના આધારે એ નિઃસંશયરૂપે કહી શકાય કે લગવાન મહાવીર યુગ-પ્રવર્તક મહાપુરુષ હતા, જેમણે સર્વજ્ઞ અને સમદર્શી બનીને વિશ્વને સત્ય અને આદિસાનો કલ્યાણપ્રદ માર્ગ બતાવ્યો હતો.

લગવાનનું શુભાગમન :

બુદ્ધદેવના જન્મથી કંઈક વર્ષો પહેલાં (આજથી લગભગ અઠી હજાર વર્ષ પહેલાં) મગધ દેશમાં જ્ઞાતક્ષત્રિય કુલની એક શાખામાં જૈનોના અતિમ તીર્થંકર શ્રી. મહાવીરનો જન્મ ચૈત્ર શુકલા ૧૩ ના દિવસે થયો હતો. તેમના પિતા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયકુંડ નામક ગામના રાજા હતા. તથા તેમની માતાનું નામ ત્રિશલા હતું. લગવાન મહાવીરના નિર્વાણ-કાળથી જૈન-ધર્મના અનુયાયીઓમાં વીર સંવત્તી ગણના થાય છે. વીર સંવત્ વિક્રમ સંવત્થી ૪૭૦ વર્ષ પુરાણો માનવામાં આવે છે. એવી માન્યતા છે કે, નિર્વાણના સમયે લગવાન મહાવીરની ઉંમર ૭૨ વર્ષની હતી. આથી એમનો જન્મ વિક્રમ સંવત્થી ૫૪૨ વર્ષ પહેલાં માની શકાય એમ છે.

આદર્શ જીવન :

લગવાન મહાવીરનું જન્મ નામ વર્ધમાન હતું. આલ્યકાળથી જ એમની રુચિ વૈરાગ્ય અને તપ તરફ હતી. તેઓ શુભ સંકલ્પ અને સમ્યક્ શ્રદ્ધાને લઈને જીવનપથ પર અગ્રેસર થયા હતા. તેમનું જીવન ત્રણ ભાગોમાં વહેંચાયેલું મળે છે-તેમના જીવનની ૫૧લો ભાગ આપણને તેમના ગૃહસ્થજીવનનું દર્શન કરાવે છે. બીજો ભાગ જ્ઞાની-બ્યાની અને સાધના કર્મનું રૂપ વ્યક્ત કરે છે. અંતિમ ભાગમાં તેઓ ત્રિલોકી પૂજ્ય સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકર બનીને ચમકે છે. એ જ્ઞાતકુળનંદનથી ત્રિલોકવંદનીય મહાપુરુષ બને છે.

વર્ધમાન બ્યારે ૩૦ વર્ષના થયા ત્યારથી જ જે સંન્યાસ જીવનના માટે તેમનું ચિત્ત વ્યાકુલ બનેલું હતું, તેને સ્વીકાર કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. કેશલુચન કરીને રાજ્ય છોડી ઈર્ષ કેવળ એક વસ્ત્રભેર તેઓ તપ કરતા નીકળી પડ્યા.

તપશ્ચર્યાનું રૂપ :

ગૃહત્યાગ કર્યા પછી મહાવીરનું ૧૨ વર્ષનું જીવન એ વાતનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે કે, તપશ્ચર્યાનું સ્વરૂપ કેટલું ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ થઈ શકે; સત્યની શોધને માટે સુમુક્તની વ્યાકુલતા કેટલી

અંક ૭]

ભગવાન મહાવર

[૧૨૩

તીવ્ર હોવી જોઈએ; સન્ન, આહંસા, ક્ષમા, દયા, જ્ઞાન અને યોગની ઉચ્ચતા; અપરિગ્રહ, શક્તિ, દયા ઇત્યાદિ દૈવી ગુણોનો ઉત્કર્ષ કયાં સુધી સાધી શકાય છે તથા ચિત્તની શુદ્ધિ કઈ રીતે થઈ શકે છે ?

પોતાના સાધના કાળમાં ભગવાન મહાવીરે આવરણ સંબંધી કેટલાક નિયમો બનાવ્યા હતા— જેમકે, બીજાની સહાયતાની અપેક્ષા ન રાખવી, જે ઉપસર્ગ અને પરિષદો ઉપરિચિત થાય તેનાથી બચવાની ચોષ્ટા ન કરવો, દુઃખ માત્ર પાપકર્મનું ફળ છે અને તે ન્યારે આવી પડે ત્યારે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન-આજે થતાર દુઃખને સંવિધની તરફ દેખવા જેવો માનવો. કેવળજ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ :

આર વર્ષના કડોર તપની અતિ વંશાબ સુદિ ૧૦ ના દિવસે ભગવાન મહાવીરને 'કેવળજ્ઞાન'ના દર્શનઓધિની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમના હૃદય કપાટ ખુલી ગયાં; સંશય બધા મટી ગયા, જ્ઞાનનો સ્રોત ઊમટી પડ્યો અને જાણવાને માટે કંઈ જ આકી ન રહ્યું.

એ પછી ભગવાને ઉપદેશ દેવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેમનો ઉપદેશ કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ માટે નહીં, પરંતુ લોક કલ્યાણુના જાવનાથી ઓતપ્રોત થતો હતો. તેમનો સર્વ પ્રથમ ઉપદેશ હતો. આહંસા. તેમણે કહ્યું કે— “ સૌ કોઈ જીવવાને ઇચ્છે છે, બધાને જીવન પ્રિય છે, સૌ કોઈ સુખી બનવાને ઇચ્છે છે, દુઃખથી દૂર રહેવાને ચાહે છે. આથી કોઈ પ્રાણીને કષ્ટ આપવું ઠીક નથી. (આચારંગ) તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એ હતું કે—**જે પગ જાળઈ સે સર્વ જાળઈ જે સર્વ જાળઈ સે પગ જાળઈ** ॥ (જે એકને જાણે છે તે બધાને જાણે છે, જે બધાને જાણે છે તે એકને જાણે છે.) તેમણે સંયમ અને તપને ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ બતાવ્યો. કલ્યાણુપ્રદ ઉપદેશ :

ભગવાન મહાવીરનું કથન હતું કે આત્મવિકાસની સર્વોચ્ચ અવસ્થાનું નામ ઇશ્વર છે. ન્યારે મનુષ્ય રાગદ્વેષથી વિમુક્ત બની જાય છે—અર્થાત્ મનુષ્ય ઇશ્વર બને છે—તે પછી તેને સંસારની સૃષ્ટિના પ્રપચમાં પડવાથી શો લાભ? તેમણે ઘોષણા કરી હતી કે—**હે મનુષ્યો! તમે જે ચાહો તે કરી શકો છો, જે ઇચ્છો તે બની શકો છો, તમારા ભાગ્યના વિધાતા તમે જ છો, પુરુષાર્થપૂર્વક અંધશ્રદ્ધાને તણઈ આગળ વધ્યે જાઓ, ઇષ્ટ સિદ્ધિ અનશય વશી જ.** મહાવીરનો 'સ્વાદાદ' તત્ત્વચિંતનમાં બહુ જ મોટું અવદાન મનાય છે.

મહાનિર્વાણ :

આર વર્ષ સુધી કંઠણ તપ કર્યા પછી ભગવાન મહાવીરે ત્રીશ વર્ષ ઉપદેશક અવસ્થામાં વ્યતીત કર્યો. તેમણે દૂર દૂર સુધી પરિભ્રમણ કર્યું અને લોકોને આહંસા અને સત્યનો ઉપદેશ ઈશને લોકહિતનું પ્રદર્શન કર્યું. સારથી કાર્તિક અમાવાસ્યાના પ્રાતઃકાળમાં તેમણે પોતાનો અંતિમ સમય જાણીને પુણ્ય-પાપ વિષયક અનંક ઉપદેશ સંભળાવ્યા અને નિર્વાણને પ્રાપ્ત કર્યું. સંસારની એક દિવ્ય વિશ્રુતિ ચાલી ગઈ. સંસાર શોભાવિહીન બની ગયો.

જૈન દાર્શનિક સાહિત્ય અન પ્રમાણવિનિશ્ચય

લેખક : પૂજ્ય સુનિરાજ શ્રાવ્યભૂષિનપદ

જૈન દાર્શનિક સાહિત્યના અભ્યાસીઓ આ હકીકતથી સુપરિચિત છે કે દાર્શનિક સાહિત્યના અંશોમાં અન્ય અંશોમાંથી પુષ્કળ અવતરણો ઉદ્ભૂત કરેલાં હોય છે. કારણ કે દાર્શનિક સાહિત્યનો ઉદ્દેશ સ્વ-પરમતનું મંડન ખંડન-કરવાનો હોવાથી તેમાં અન્યાન્ય મતોનો ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આથી તે તે મત-મતોતરોનાં મૂળ સ્થાનો શોધી કાઢવામાં આવે તો કદિન લાગતું દાર્શનિક સાહિત્ય ઘણા અંશે સુગમ વિશ્લેષ અને શુદ્ધ થઈ જાય છે. આથી ખતીલા સંપાદકો અને વાચકો તે તે મતોનાં અને અવતરણ વાક્યોનાં મૂળ સ્થાનો શોધી કાઢવા માટે અતિશય જહેમત ઉઠાવે છે. કારણ કે મૂલ-સ્થાનો શોધી કાઢવાથી જે નવીન પ્રકાશ પડે છે એ પ્રકાશના અળથી અંધ બહુ જ વિશ્લેષ બની જાય છે.

પરંતુ દુર્લભે કાલના મોહાત્મ્યથી કેટલાક મહત્વના પ્રાચીન અર્વાચીન અંશો નાશ પામી ગયેલા અથવા અનુપલબ્ધ હોય છે. આવા અંશોમાંથી ઉદ્ભૂત કરેલી ચર્ચાઓનાં મૂલ જાણવા માટે સંશોધકો અતિશય તપાસ કરતા હોય છે. કારણ કે મૂળ સ્થાનોના અભાવે ધણું ખામતો ઉપર અંધકાર છવાયેલો રહે છે. આમ છતાં કદાચિત દેવયોગે, તે નાશ પામેલા મનાતા અંશો કોઈ અપ્રગટ પ્રાચીન અંધસંપ્રદોમાંથી મળી આવે છે ત્યારે તે વિષયના સંશોધકોને જે આનંદ થાય છે તે વર્ણનાતીત હોય છે.

દાર્શનિક સાહિત્યના અભ્યાસીઓ સારી રીતે જાણે છે કે ઔદ્યાચાર્ય ધર્મકીર્તિનાં સેંકડો વાક્યો દાર્શનિક અંશોમાં ઉદ્ભૂત કરેલાં છે. ભાગ્યે જ એવો કોઈ પ્રાચીન ભારતીય દર્શન સાહિત્યનો અંધ હશે કે જેમાં ધર્મકીર્તિનું એકાદ વાક્ય ઉદ્ભૂત કરેતું નહીં હોય. ધર્મકીર્તિના નાશ પામેલા મનાતા કેટલાક અંશો હમણાં જ પ્રગટ થયા છે. છતાં હજી પણ એવાં કેટલાંક વચનો છે કે જે તેમાંથી મળતાં નથી. મને જણાવતાં બહુ આનંદ થાય છે કે દાર્શનિક અંશોમાં ઠામ ઠામ ઉદ્ભૂત કરેલાં અને જેનાં મૂળ સ્થાનોનો હજી સુધી પત્તો લાગતો નથી તેવાં ધર્મકીર્તિનાં કેટલાંક સુપ્રસિદ્ધ વાક્યોનાં મૂળ સ્થાનો ધર્મકીર્તિસંચિત 'પ્રમાણ-વિનિશ્ચય' અંધના ટિપ્પેટન ભાષાંતરમાંથી શોધી કાઢવામાં હું સફળ થયો છું.

એ જણાવતાં પહેલાં ધર્મકીર્તિ, તેના અંશો તથા તેના ટિપ્પેટન ભાષાંતરોનો થોડો પરિચય આપવો અસ્થાને નહીં જણાય.

ઔદ્યાચાર્ય ધર્મકીર્તિનું ઔદ્ધર્શનપરંપરામાં ઘણું જ મહત્વનું સ્થાન છે. દિહ્નાગ ઔદ્ધર્શનનો પિતા (Father of the Buddhist Logic) કહેવાય છે. આ દિહ્નાગના સિદ્ધાંતોને પદલલિત કરવાનું અને વેગ આપવાનું કામ જે કોઈએ કર્યું હોય તો ધર્મકીર્તિએ કર્યું છે. એમ કહી શકાય કે દિહ્નાગે બીજા શેષ્ય અને ધર્મકીર્તિએ તેમાંથી વટવૃક્ષ બનાવ્યું. ચીની યાત્રી ઈન્સિંગે ભારતવર્ષમાં પર્યટન કર્યા પછી તેનાં સંસ્મરણોની નોંધ રૂપે એક અંધ ચીની ભાષામાં લગભગ ઈસ્વીસન ૬૯૧ માં લખ્યો છે. તેમાં તેમણે ધર્મકીર્તિનું ખૂબ વર્ણન કર્યું છે અને જણાવ્યું છે કે 'દિહ્નાગ પછી ધર્મકીર્તિએ હેતુ-

અંક : ૭] જૈન દાર્શનિક સાહિત્ય અને પ્રમાણવિનિશ્ચય [૧૨૫

વિદ્યાને વધારે વિકસિત કરી છે—શુદ્ધ કરી છે' ઇતિસંગે ધર્મકીર્તિના કેટલાક શિષ્યોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તેથી સન ૬૫૦ થી ૬૮૫ સુધી ધર્મકીર્તિનો ઉદય કાલ માનવો ઠીક લાગે છે.

ધર્મકીર્તિના ન્યાય ગ્રંથો

આ ધર્મકીર્તિએ સાત ન્યાય ગ્રંથોની રચના કરેલી છે—

૧ પ્રમાણવાર્તિક, ૨ પ્રમાણવિનિશ્ચય, ૩ ન્યાયવિન્દુ, ૪ હેતુવિન્દુ, ૫ સમ્બન્ધ-પરીક્ષા, ૬ સન્તાનાન્તરસિદ્ધિ, ૭ વાદન્યાય.

આ સાત ગ્રંથોમાં અત્યાર સુધી 'ન્યાયવિન્દુ' જ સંસ્કૃતમાં મળતો હતો. અને તે પણ ભારતવર્ષમાં માત્ર જૈન ગ્રંથલંકારોમાંથી જ મળી આવ્યો હતો. બાકીના બધા ગ્રંથો સંસ્કૃતમાં નહીં થઈ ગયેલા જ માનવામાં આવતા હતા. પરંતુ હમણાં થોડાં વર્ષો પૂર્વે ઐશ્વર્ય પંચરાહુલ સાંકૃત્યાયને ટિબેટના જૂના સંપ્રદરથાનોમાં ધૂળ ખાતા 'પ્રમાણવાર્તિક' તથા 'વાદન્યાય' આ બે ગ્રંથો અને તેની કેટલીક ટીકાઓ શોધી કાઢ્યા પછી તેનું સંસ્કૃતમાં અસ્તિત્વ પ્રગટ થયું છે. બાકીના ગ્રંથોનું હજુ ટિબેટન ભાષાંતર જ મળે છે. આ ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય નીચે પ્રમાણે છે :

૧. પ્રમાણવાર્તિક—આ ગ્રંથ ધર્મકીર્તિના સાત ગ્રંથોમાં સૌથી વધારે મહત્વનો ગણાય છે. આખો ગ્રંથ કારિકાત્મક છે. આના ૪ પરિચ્છેદ છે—૧ સ્વાર્થાનુમાન, ૨ પ્રમાણ, ૩ પ્રત્યક્ષ, ૪ પરાર્થાનુમાન. આમાં ૧લા પરિચ્છેદ ઉપર ધર્મકીર્તિની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, તેના ઉપરની કણ્ઠકોમ્બિની ટીકા સાથે કિતાબમહલ, (અલાહાબાદ)થી દશેક વર્ષ પૂર્વે પ્રકાશિત થઈ છે. બાકીના ત્રણ પરિચ્છેદો ઉપર પ્રજ્ઞાકરગુપ્તે રચેલી 'વાર્તિકાલંકાર' નામની ટીકાનો થોડો અંશ પટણાની 'ધી બિહાર એન્ડ ઓરિસા રિસર્ચ સોસાયટી'ના જર્નલમાં તેમજ મહાભોધિ સોસાયટી (સારનાથ) તરફથી પ્રગટ થયેા છે. બાકીનો બધો ભાગ અમારી પાસે હસ્તલિખિત છે. આ ચારે પરિચ્છેદો મૂળ માત્ર, તેમજ 'મનોરથનન્દિની' ટીકા સાથે બિહાર એન્ડ ઓરિસા રિસર્ચ સોસાયટીના જર્નલમાં દશેક વર્ષ પૂર્વે પ્રગટ થયા છે. આ સિવાય દેવેન્દ્રમતિ નામના ધર્મકીર્તિના શિષ્ય તેમજ બીજા ધણુઓએ આના ઉપર વૃત્તિઓ રચેલી છે. પરંતુ તે સંસ્કૃતમાં અત્યારે મળતી નથી, તેનું ટિબેટન ભાષાંતર જ માત્ર મળે છે.

૨. પ્રમાણવિનિશ્ચય—આ ગ્રંથ પ્રમાણવાર્તિક જેવો જ મહત્વનો અને મોટો છે. સંસ્કૃતમાં આ ગ્રંથ મળતો નથી. માત્ર ટિબેટન ભાષાંતર મળે છે. આ ગ્રંથ ઉપર ધર્મોત્તરની ધણી મોટી ટીકા? મળે છે કે જે 'બૃહહર્મોત્તર'ના નામથી ઓળખાય છે. આના ઉપર જ્ઞાનશ્રીભદ્રની પણ નાની વૃત્તિ મળે છે.

૩. ન્યાયવિન્દુ—આ ગ્રંથ અને તેના ઉપરની ધર્મોત્તરની વૃત્તિ કે જે 'લઘુધર્મોત્તર'ના નામથી ઓળખાય છે તે જૈન ગ્રંથલંકારોમાં સંસ્કૃતમાં મળતાં હોવાથી ધણુ જ વખતથી

૧ પેકીંગ એડીશનમાં તંજૂર, મ્ત્રો, જે CIX = ૧૦૯ નંબરની પોથીનાં ૩૪૭ પાનાં તેમજ તંજૂર મ્ત્રો, જે CX = ૧૧૦ નંબરની પોથીનાં ૨૦૯ B પાનાં સુધી આ ગ્રંથ છે. તેમજ ૧૨૪૬૩ શ્લોકપ્રમાણ છે. આ પછી ૨૦૯ B થી ૩૫૫ પાનાં સુધી જ્ઞાનશ્રીભદ્રની વૃત્તિ છે.

૧૨૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

પ્રસિદ્ધિમાં આવેલાં છે. આ ધર્મોત્તરની વૃત્તિ ઉપર મહાવાદી કે જે 'નયચક્ર'કાર શ્રીમહાવાદી ક્ષમાશ્રમણસુરિ (વિક્રમના પાંચમા સૈકાના) થી નિશ્ચયે લિખ છે, તેમણે રચેલું એક ટિપ્પણ તથા એક ખીજું ટિપ્પણ પણ જેસલમેર તથા પાટણના જૈન ગ્રંથભંડારોમાં મળે છે, જે હજુ છપાયેલ નથી. આ સિવાય વિનીતદેવે રચેલી એક વૃત્તિ પણ છે પણ તે સંસ્કૃતમાં નથી મળતી, ટિપ્પેટન ભાષાંતર મળે છે.

૪. હેતુબિન્દુ^૧—આની અર્ચકૃત ટીકા પાટણના જૈન ગ્રંથભંડારમાં જ મળે છે. આ ટીકા વડોદરાની ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝમાં છપાઈ ગઈ છે. તેની સાથે હેતુબિન્દુ મૂળ પણ છપવામાં આવ્યું છે કે જે 'ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ' નામના જૈન ગ્રંથમાં આવતાં હેતુબિન્દુના ખૂબ લાંબાં અવતરણોનો સંગ્રહ કરીને તેમ જ ખૂટતા લાગતું ટિપ્પેટન ભાષાંતર ઉપરથી સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર (Retranslation) કરીને તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. 'હેતુબિન્દુ' ટિપ્પેટન ભાષાંતર સ્નર્-ચક્ર એડીશનમાં તંજૂર મ્લો XCV (=૧૫) પૃ. ૩૫૩-૩૭૬ માં છે

૫. સંબંધપરીક્ષા^૨—આ ગ્રંથ માત્ર ૨૫ કારિકાનો છે. આ સંસ્કૃતમાં નાશ પામી ગયેા મનાય છે. ટિપ્પેટન ભાષાંતર જ માત્ર મળે છે. પરંતુ 'સ્વાકાદરત્નાકર, પ્રમૈયકમલમાર્તણ્ડ, ન્યાયકુમુદવ્યંદ' વિગેરે જૈન ગ્રંથોમાં આની ૨૨ કારિકાઓ ઉદ્ધત કરેલી છે એટલે લગભગ આખો આ ગ્રંથ જ જૈન ગ્રંથોમાં સમાઈ ગયેલો હોવાથી તૈયાર કરી શકાય તેમ છે. હું તેના ટિપ્પેટન ભાષાંતર સાથે ટૂંક મુદતમાં જ આખો ગ્રંથ પ્રગટ કરવાનો છું. છેવટની ત્રણ કારિકાઓ જે કોઈ ગ્રંથમાંથી મળી આવે તો સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ જશે. એ શોધવાનું કામ બાકી છે. 'સંબંધપરીક્ષા' ઉપર ધર્મકીર્તિની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ પણ છે. આનું પણ ટિપ્પેટન ભાષાંતર જ મળે છે. ટિપ્પેટન ભાષાંતર ઉપરથી તેમ જ જૈન સાહિત્યને આધારે આ આવૃત્તિ પણ ઘણે અંશે સંસ્કૃતમાં તૈયાર કરી શકાય તેમ છે.

૬. સન્તાનાન્તરસિદ્ધિ—આ મૂળ ગ્રંથ માત્ર એક જ કારિકાનો છે. તેના ઉપર ટિપ્પેટન ભાષાંતરમાં (પૃ. ૪૧૭-૪૨૧ સ્નર્ચક્ર એડીશન) ધર્મકીર્તિની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ વિસ્તારથી છે. મૂળ જે એક કારિકા છે તે કાશ્મીર રાજ્ય તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા નરેશ્વરપરીક્ષા નામના ગ્રંથમાં ઉદ્ધત કરેલી મળી આવે છે કે જે નીચે પ્રમાણે છે:

बुद्धिपूर्वा क्रियां दृष्ट्वा स्वदेहेऽन्यत्र तद्ग्रहात् ।

ज्ञायते यदि धीश्रित्तमात्रेऽप्येष नयः समः ॥^૩

૧ આના ઉપર વિનીતદેવે રચેલી વૃત્તિ ટિપ્પેટન ભાષાંતરમાં મળે છે. જુઓ પેકાંગ એડીશન તંજૂર મ્લો, શે OXI (=૧૧૧) પૃ. ૧૨૩ B-૨૨૩ B.

૨ આના ઉપર વિનીતદેવ તથા શંકરાનંદે રચેલી વૃત્તિઓ પેકાંગ એડીશનની તંજૂર, મ્લો. CXII (શે=૧૧૨) નંબરની પ્રતિમાં મળે છે. પૃ. ૧-૨૬ તથા ૨૭-૪૪ A

૩ યદુક્તમ્—બુદ્ધિપૂર્વા ક્રિયાં દૃષ્ટ્વા સ્વદેહેઽન્યત્ર તદ્ગ્રહાત્ ।

જ્ઞાયતે યદિ ધીશ્રિત્તમાત્રેઽપ્યેષ નયઃ સમઃ ॥

—નરેશ્વરપરીક્ષા પૃ. ૬૨ (કાશ્મીર સીરીઝ નં. ૪૫)

૪ આનું ટિપ્પેટન ભાષાંતર નીચે પ્રમાણે છે:—

इ-इष ब्लो-स्त्रोन्-ऽप्रो-ब यि व्य-ब-मथोइ-नस गूशन्-ल दे ।

અંક : ૭] જૈન દાર્શનિક સાહિત્ય અને પ્રમાણવિનિશ્ચય [૧૨૭

૭. **વાદન્યાય**—આ ગ્રંથ અને તેના ઉપરની શાન્તરક્ષિત (‘તત્ત્વસંગ્રહ’કાર) રચિત ‘વિપગ્નિ-ચનાર્થ’ નામની વૃત્તિ ઔદ્ધ પં. રાહુલ સાંકૃત્યાયને ટિબેટમાં કોઈ મઠમાંથી શોધી કાઢ્યા પછી બિહાર એન્ડ આરિસા રિસર્ચ સોસાયટી (પટણા)ના જર્નલમાં (૨૨મા વેલ્યુમમાં) તેમજ મહાભોધિ સો કાયાટી (સારનાથ) તરફથી સોળ વર્ષ પૂર્વે પ્રગટ કરેલાં છે. આના ઉપર વિનોતદેવની પણ પ્રાચીન ડીકા ટિબેટન ભાષાંતરમાં Tangur Mdo CX11 (=112) P. 44a 71a (Peking edition)માં મળે છે.

ડજિન-ફિચર્ ગલ્ડ-તે બ્લો શેસ્ ડગ્યુર્ સેમ્સ-ચમ્-લ યહ્ હુત્ત ડવિ મ્હુહ્સ ॥

—તંજૂર, મ્દો. XCV (=૧૫) પૃ. ૪૧૮ A (સ્નર્-થહ્)

૫. આ જણાવવા મદલ શ્રી. પુરુષોત્તમદાસભાઈ તારકસ(આકાલાવાળા)ને અભિનંદન આપું છું.

૬. ટિબેટન ભાષાંતરોનો પરિચયઃ—

સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં ટિબેટન ભાષાંતરો આજથી લગભગ હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલાં છે. ભારતમાંથી ગયેલા પંડિત અને ટિબેટના પંડિત એમ બે ભેગા મળીને સંસ્કૃત ગ્રંથોનો અનુવાદ કરતા, એની પદ્ધતિ હતી. તેથી અન્યોન્ય ભાષાગ્રાનમાં જે અપૂર્ણતા હોય તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો. આ અથા ગ્રંથોનું પાછલના એક ઔદ્ધ લામાએ બે વિભાગમાં વર્ગીકરણ કર્યું હતું—૧ કંજૂર, ૨ તંજૂર. સૂત્રોનાં ભાષાંતરો કંજૂરમાં છે. ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોશ, વિગેરે વિવિધ વિષયોનાં ભાષાંતરો તંજૂરમાં છે, અથા ગ્રંથોની મોટી મોટી પોથીઓ અનાવેલી હોય છે. એક એક પોથીમાં અનેક ગ્રંથો હોય છે.

કેટલાંક વર્ષો ગયા પછી આ હસ્તલિખિત પ્રતિ ઉપરથી લાકડાં ઉપર કોતરકામ કરીને એક પ્રકારના ક્ષેત્રક જેવાં લાકડાંનાં પાટિયાં અનાવવામાં આવ્યાં. આ પાટિયાંને શાહીમાં બોળીને આ ગ્રંથો કાગળ ઉપર છાપવાની શરૂઆત થઈ. આવાં પાટિયાં પાંચ જગ્યાએ અનાવવામાં આવ્યાં હતાં—૧ છોની, ૨ પેકીંગ, ૩ દેન્જે, ૪ સ્નર્-થહ્, ૫. લ્હાસા. આથી તે તે સ્થાને છપાયેલા ગ્રંથો તે તે એડીશનના નામથી ઓળખાય છે. જેમકે છોનાં એડીશન, પેકીંગ એડીશન વિગેરે. આમાં છોની-(ચીનના પ્રદેશ)નાં લાકડાંનાં પાટિયાં પાંચસો વર્ષો પૂર્વે છુટારુઓએ બાળી નાખ્યાં હોવાથી એ એડીશનની હવે નવી નકલો મળતી નથી. અમેરિકાના વોશિંગ્ટનમાં Library of Congress (Washington 25, D. C.) માં આની ગમે ત્યાંથી મળવેલી એક નકલ છે. આ બહુ સ્પષ્ટ છપાયેલ છે.

પેકીંગ એડીશનના લાકડાંનાં પાટિયાં પણ બળવાબોરોએ સને ૧૯૦૦માં બાળી નાખ્યાં હોવાથી હવે આની નકલ મળી શકતી નથી. પેરાસનો (ફ્રાંસ) La Bibliotheque Nationale નામની લાયબ્રેરીમાં એ ગ્રંથો છે. જાપાનમાં પણ છે. આ લાલ શાહીથી છાપેલું એડીશન છે અને તેના અક્ષરો સ્પષ્ટ છે.

દેન્જે એડીશન પણ સ્પષ્ટ છે. પરંતુ દેન્જે ચીનની સરહદ પાસે ટિબેટમાં બહુ દૂર આવેલું છે. એટલે ત્યાંથી તે એડીશન મેળવવું બહુ મુશ્કેલ છે.

લ્હાસા એડીશન સ્પષ્ટ છે પણ તેમાં ‘તંજૂર’ વિભાગ છે જ નહીં.

સ્નર્-થહ્ એડીશન જ જગતમાં વ્યાપક છે. પણ તેનાં લાકડાંનાં પાટિયાં ઘસાઈ ગયાં

૧૨૮]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

ધર્મક્રીર્તિના અર્થોનો આટલો પરિચય આપ્યા પછી કેટલાંક સુપ્રસિદ્ધ અવતરણોનાં મૂળ સ્થળો જણાવું તે પહેલાં એક વાત જણાઈ દઈ કે ટિબેટન ભાષાંતર કરનારા પંડિતોએ કેટલીકવાર સંસ્કૃતનો અર્થ બરાબર ન સમજવાથી ભાષાંતર કરતી વખતે ભૂલ કરી નાંખી છે. વળી, જે સંસ્કૃત પ્રતિ ઉપરથી તેમણે ભાષાંતર કરેલું તે પ્રતિમાં જે પાઠો અશુદ્ધ હોય તે પાઠોનાં ભાષાંતરો પણ અશુદ્ધ જ થયેલાં છે. જે લોકોનાં ખોટોથી ટિબેટન અર્થો છાપવામાં આવે છે તે ખોટો કેાતરનારને હાથે પણ ઘણીવાર ભૂલ થઈ જાય. એટલે ટિબેટન અર્થોનાં ભુલ ભુલાં એડીશનોમાં પાઠ ભેદો જોવામાં આવે છે. અસ્તુ.

હું જે ' પ્રમાણવિનિશ્ચય 'માંથી મૂળ સ્થાનો આપવાનો છું. તે સ્ત્ર-થક્ એડીશનનાં છે અને તે તેજૂર નામના મૂલો ત્રિભાગની જે (૬૫) નંબરની પ્રતિમાં પૃ. ૨૫૮A થી ૩૪૮A સુધી છે. આ અર્થ અને બીજા અનેક અર્થો મને મ્હેસુર રાજ્યની ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ શ્રીમાન રંગાસ્વામી રામાનુજ આચંગર (H. R. R. Iyengar) કે જે મારા વિદ્વાન મિત્ર છે અને ટિબેટન ભાષાના વિદ્વાન છે તેમના સૌજન્યથી હમણાં પ્રાપ્ત થયા છે તે બદલ તેમને ધન્યવાદ આપું છું.

આ ટિબેટન પાનાઓની લંબાઈ-પહોળાઈ " ૨૨x૮૧ " ઈંચ હોય છે. બંને બાજુએ છાપેલું હોય છે. પાનાની પ્રત્યેક બાજુમાં સાત સાત લીટી હોય છે. ટિબેટન લિપિ અલગ પ્રકારની હોય છે. અહીં તેનું દેવનાગરીમાં પરિવર્તન કરીને આપવામાં આવશે. પહેલાં ટિબેટન અને પછી તેનું સંસ્કૃત આપવામાં આવશે.

ટિબેટન—ફન્-પ દઙ્ મિ-ફન્-પ થોવ્-પ દઙ્ સ્પોઙ્-વ-નિ હેસ્ પર્ યઙ્-દગ્-પહિ શેસ્-પ-સ્કોન્-દુ-ડ્રો-વ ચન્ યિન્-પસ્ ન દે મિ-મ્લ્-પ ન્મ્-લ્ વ્સ્તન્ પહિ-દોન્-દુ ડ્દિ વ્ચ્-પ-મેં ।

યઙ્-દગ્-પહિ શેસ્-પ દે-નિ ન્મ્-પ ગ્જિસ્ તે । મ્હોન્-સુમ્ દઙ્ નિ જ્જ્-સુ-દપ્ ગ્ જેસ્ વ્ય્ડો । ડ્દિદગ્ ગિમ્ દોન્ યોઙ્-સુ-દ્ય્-દ-નસ્ ડ્જુગ્-પ-નિ દોન્-વ્ય-વ લ વ્સ્લ્-વ-મેદ્-પહિ-પિયર્-રો ।.....છદ્-મ ન્મ્ ગ્જિમ્ સ્વો-ન સ્તે ડ્વેલ્-વ-નિ ગ્શન્-લ્મ્ મ્હોન્-સુમ્-મ-ચિન્-પ । ડ્દ-વહિ વ્દગ્ તુ તોગ્-પિયર્-રો ।

—પ્રમાણવિનિ. પૃ. ૨૫૯ A-B

સંસ્કૃત—હિતાહિતપ્રાપ્તિપરિહારયોર્નિયમેન સમ્યજ્ઞાનપૂર્વકવાદ્ તદપટ્ટનાં વ્યુત્પાદનાર્થ-મિદ્મારમ્બયતે ।

[પ્રત્યક્ષમનુમાનં ચ પ્રમાણે સદ્શાત્મનઃ ।

અપ્રત્યક્ષસ્ય સમ્બન્ધાદન્યતઃ પ્રતિપત્તિઃ ॥]

તત્ સમ્યજ્ઞાનં દ્વિવિધમ્—પ્રત્યક્ષમનુમાનં ચેતિ । ન હ્યાખ્યામર્થ પરિચ્છિદ્ય પ્રવર્તમાનો-ર્થક્રિયાયાં વિસંવાદયતે । । પ્રમાણે દ્વે ઇવ, સદ્શાત્મનઃ અપ્રત્યક્ષસ્ય સમ્બન્ધાદન્યતઃ પ્રતિપત્તિઃ ।

હોવાથી યા અન્ય કોઈ કારણે સાદું છાપકામ થતું નથી. તેથી અનેક જગ્યાએ અક્ષરો તૂટી જાય છે, ધાબાં પડી જાય છે, અને બરાબર વાંચી શકાતું નથી.

अंश : ७] नैन दार्शनिक साहित्य अने प्रमाणविनिश्चय [१२६

टिवेटन—गृशन् दग् मूडोन्-सुम्-म-यिन्-पडि छद्-म नि मेद्-दो शेस् झेर-ब दे नि रिगुस्-प-म-यिन्-ते । गड्-गि-फियर्-छद्-दड्-चिग्-शोस् स्थि-गृशग् दड् । गृशन्-ब्लो तोग्-पर-व्येद्-फियर् दड्-ग-शिग्-गोग्-पर-व्येद्-फियर् । छद्-म-गृशन् नि सिद्-प-जिद् ।

संस्कृत—अन्ये 'अप्रत्यक्षं प्रमाणं नास्ति' इत्याहुः तन्न युज्यते, यस्मात्

प्रमाणेतरसामान्यस्थितेरन्यधियोगतेः ।

प्रमाणान्तरसद्भावः प्रतिषेधाच्च कस्यचित् ॥

आ श्रिको उपर ["दे शेस्-वडि गसल्-व ग-शिग्-स हि काश्चिज्ज्ञानव्यक्तीः"]
[वगेरे शब्दोभां धर्मकीर्तिनु' विस्तृत विवेचन छे.

टिवेटन—ऽद्विल्तर—

मूडोन्-सुम् यड् नि दोन्-मेद्-न । मि-ऽव्युङ्-ब-लस् छद्-म-जिद् । ऽवेल्-व-यि नि रड्-ब्रिन् देडि । ग्युं यिन्-पस्-न गृजिस्-क मछुङ्स् । —प्रमाणविनि० पृ. २६१ A

संस्कृत—तथा हि—

अर्थस्यासम्भवेऽभावात् प्रत्यक्षेऽपि प्रमाणता ।

प्रतिबद्धस्वभावस्य तद्वेतुत्वे समं द्वयम् ॥

टिवेटन—गृशन् यड्—

दोन् नि जे-वर्-स्व्योर्-व-नऽड् । गृशन् यड् स्प्र-स्व्योर्-द्रन्-प ल गल्-ते दबड्-पोडि-ब्लो ल्तोम् । दोन्-दे छोद्-पर ऽयुर्-व यिन् । —प्रमाणविनि. पृ. पृ. २६१ A

संस्कृत—अन्यच्च—

अर्थोपयोगेऽपि पुनः स्मार्तं शब्दानुयोजनम् ।

अक्षधीर्यद्यपेक्षेत सोऽर्थो व्यवहितो भवेत् ॥

टिवेटन—देडि-फियर्—

गड् स्टोन् ब्लो-यि स्त्र्येद्-व्येद् मिन् । जेर-स्व्योर्-ख्यद्-परू मेद्-पडि-फियर् । दे नि फियर् क्यड् ऽयुर्-दे-न । दोन्-मेद्-न यड् मिग्-ब्लोर् ऽयुर् । —प्रमाणविनि पृ. २६१ A

संस्कृत—तस्मात्—

यः प्रागजनको बुद्धेरुपयोगाविशेषतः ।

स पश्चादपि तेन स्यादर्थोपायेऽपि नेत्रधीः ॥

૧૩૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

टिवेटन—दवङ्-पोडि व्य-व-मेद्-प-ल। स्प्र-यिस् दोन् नि म्थोङ्-ब ब्रिन् ब्लो-ल
स्नङ्-व-मेद्-पडि-फियर् । दे नि ब्रजौद्-मेद् तौगस्-व्येद्-यिन् —प्रमाणविनि. पृ. २६५ A

संस्कृत—शब्देनाव्यापृताक्षस्य बुद्धावप्रतिभासनात् ।

अर्थस्य दृष्टाविव तदनिर्देशस्य वेदकम् ॥

टिवेटन—डोन्-दे नि म्डोन्-सुम् म-डेस्-पडि-बद्-ग-जिद्-लस् जि-ल्लर् थ-स्वद्-दु
ऽय्यर् । ऽदिडो शेस् व्य-वर्, डेस्-न नि बूदे दङ् स्तुग् ब्स्डल्-ग्यि स्तुब्-पर्-व्येद्-प-दग्
थोब्-प दङ् स्पोङ्-वाऽ दोन् दु ऽजुग्-पडि फियर्-रो शे-न । स्वयोन् ऽदि मेद् दो । गङ्-गि-
फियर्—

' दोन् म्थोङ्-ब ऽदि म्थोङ्-नेग्-ल । म्योङ्-बडि म्थु-लस् व्युङ्-व-यि । द्रन्-लस् म्डोन्
पर् ऽदोद्-प-यिस् । थ-स्वद् रब्-तु-ऽजुग्-प यिन् ते । —प्रमाणविनि. पृ २६५ B

संस्कृत—ननु प्रत्यक्षस्य अनिश्चयात्मकत्वात् कथं व्यवहारः, ' इदम् ' इति निश्चये हि
सुख-दुःखसाधन-प्राप्तिपरिहारार्थं प्रवृत्तेरिति चेत्, नायं दोषः, यतः—

तैर्दृष्टावेव दृष्टेषु संवित्सामर्थ्यभाविनः ।

स्मरणादभिलाषेण व्यवहारः प्रवर्तते ॥

टिवेटन—गूशन्—

यङ् ल्हन्-चिग् द्मिग्-स्-प डेस्-पडिफियर् । स्डो-दङ् दे-ब्लो गूशन्-મ યિન્ ।

—પ્રમાણવિનિ. પૃ. ૨૭૪ A

संस्कृत—अन्यच्च—सैहोपलम्भनियमादभेदो नीलतद्वियोः ।

टिवेटन—द्मिग्-स्-प म्डोन्-सुम्-म-यिन्-नै । दे म्थोङ् रब्-तु-ऽमुब्-पर्-ऽय्यर् ।

—પ્રમાણવિનિ. ૦ પૃ. ૨૭૪ B

૧. અહીં ' દોન્ મ્થોઙ્-બ ઽદિ ' પાઠ ખોટો છે. આના ઉપરની ધર્મકીર્તિની ટીકામાં
' દે-મ્થોઙ્-બ-જિદ્-ન ' પાઠ છે તે જ સાચો છે,

૨. આ કારિકા નંદિસૂત્ર-મલયગિરિવૃત્તિ આદિ અનેક પ્રથિમાં ઉદ્ધૃત કરેલી છે.

૩. વિવરણપ્રમેયસંગ્રહમાં આની સાથે "અન્યચ્ચેત્ સંવિદો નીલ ન તદ્ ભાસેન સંવિદો"
વિગેરે દોઢ કારિકા ઉદ્ધૃત છે, પણ તે પ્રમાણવિનિશ્રયમાં નથી.

૪. અહીં ' દે મ્થોઙ્ રબ્-તુ-ઽમુબ્-ર્-ઽય્યર્ ' પાઠ ખોટો છે. ટીકા તથા ખીજાં
પ્રમાણોને આધારે વિચાર કરતાં ' દોન્ મ્થોઙ્ રબ્-મિ-ઽમુબ્-ર્-ઽય્યર્ ' પાઠ સાચો
જણાય છે,

અંક : ૭] જૈન દર્શનિક સાહિત્ય અને પ્રમાણવિનિશ્ચય [૧૩૧

સંસ્કૃત—અપ્રત્યક્ષોપલમ્બસ્ય નાર્થદ્વષ્ટિઃ પ્રસિધ્યતિ ।

ટિવેટન—ગલ્-તે ગ્ગિસ્-કડિ છ્દ્-મડિ યુલ્-દડોસ્-પો યિન્ ન દે નિ જિ-લ્તર્ તર્ગસ્-લ્સૂ સ્થિય તોર્ગસ્ લ । ગ્ગાન્-લ્સૂ નિ રહ્-ગિ-મછ્ન્-જિદ્ યિન્ શૈ-ન । બ્શદ્-પ—

દે-બ્શિન્ (દે-મિન્) રહ્-બ્શિન્ લ્[સ્]હ્દોગ્-પડિ । દડોસ્-પો ચ્મ્-શિગ્ ર્વ્-સ્પુબ્-ખિયર્ સ્થિયડિ યુલ્-ચ્વન્-દુ બ્શદ્ દે । હ્યદ્-પર્ ગ્નસ્-પ મેદ્-ખિયર્-રો ।—પ્રમાણવિનિ ૦ ૫૦ ૨૭૭ A.

સંસ્કૃત—યદિ દિવિધઃ પ્રમાણસ્ય વિષયઃ કથં લિજ્ઞાત્ સામાન્યં પ્રતીયતે, અન્યસ્માત્ સ્વલક્ષણમિતિ ચેત્ । ઉચ્યતે—

અતદ્વૂપપરાવૃત્તવસ્તુમાત્રપ્રસાધનાત્ ।

સામાન્યવિષયં પ્રોક્તં લિજ્ઞં મેદાપ્રતિષ્ઠિતેઃ ॥

આમાં જે શ્લોકો છે તેના ઉપર ધર્મકીર્તિનું સ્વોપજ વિવેચન પણ પ્રમાણવિનિશ્ચયમાં જ છે પરંતુ તે અધુ આ સંક્ષિપ્ત લેખમાં આપવું શક્ય નથી. પ્રમાણવિનિશ્ચય ગદ્ય-પદ્યાત્મક છે. અર્થાત્ તે કારિકાઓ અને તેના ઉપર ધર્મકીર્તિના સ્વોપજ વિવેચનથી અનેકો ગ્રંથ છે. ઉપર જણાવ્યાં છે તે સિવાય બીજાં પણ અનેક અવતરણોનાં મૂલ સ્થાનો આ ગ્રંથમાં તપાસ કરવામાં આવે તો મળી શકે તેમ છે. તે માટે અવતરણ વાક્યોનો સંગ્રહ કરીને આ ગ્રંથનું વ્યાપક પરિશીલન કરવું જોઈએ. જૈનસાહિત્યમાં આવાં પુષ્કળ અવતરણ વાક્યો ભરેલાં છે. જૈનસાહિત્ય એ ખરેખર ભારતીય સંસ્કૃતિનાં પ્રાચીન વિજ્ઞાન, કલા, પુરાતત્ત્વ વિગેરે અનેક ક્ષેત્રો અમૂલ્ય ખજાનો છે. બીજે સ્થળે દુર્લાભ એવી અનેક મહામૂલ્યવાન સામગ્રી અને માહિતી સંશોધકોને જૈનસાહિત્યરૂપી મહાસાગરમાંથી મળી શકે તેમ છે. માટે તેનું સર્વાંગી અધ્યયન જૈન તેમ જ જૈનેતર તમામ શોધકોને અત્યંત લાભદાયક છે.

સં. ૨૦૦૮, ફાગણ વદ એકાદશી
મુ. ખાલેગામ (જિલ્લા : નાસિક)

મુનિરાજ શ્રોત્રુવનવિજયાન્તેવાસી
મુનિ જગ્મૂવિજય.

૧. અહીં 'દે બ્શિન્' પાઠને બદલે 'દે-મિન્' પાઠ જ સાચો લાગે છે.

હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન

લેખક-પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

જૈન સાહિત્ય એની વિવિધતા અને વિપુલતા માટે સુવિખ્યાત છે. એમાં કેવળ ધાર્મિક કૃતિઓ જ છે એમ નહિ; કાવ્યો, મહાકાવ્યોને અનુરૂપ સામગ્રી પણ એમાં પિરસાયેલી છે. પ્રસ્તુતમાં હું “મહાકાવ્ય” તરીકે ઓળખાવાતા હીરસૌભાગ્યની આછી રૂપરેખા આલેખું છું.

નામ-પ્રતિષ્ઠાસૌમે વિ. સં. ૧૫૨૪માં સોમસૌભાગ્ય^૧ નામનું કાવ્ય સંસ્કૃતમાં રચ્યું છે. એમાં એમણે પ્રભાવશાળી સોમસુંદરસૂરિનું જીવનવૃત્તાંત^૨ રજૂ કર્યું છે. વળી ત્રીજા સર્ગમાં પદ્મપરંપરા આપેલ છે. એમ લાગે છે કે આ રચના નેઇને દેવવિમલગણિએ પોતાની કૃતિના નામના અંતમાં ‘સૌભાગ્ય’ શબ્દ યોજી અને એમાં હીરવિનયસૂરિનું ચરિત્ર ગૂંથી એને ‘હીરસૌભાગ્ય’ નામ આપ્યું છે, અને ગુરુપરંપરા પણ આપી છે. આ જે કૃતિઓ સિવાયની કોઈ જૈન કૃતિના અંતમાં ‘સૌભાગ્ય’ શબ્દ હોય તો તે બન્યું આકી રહે છે.

વિ. સં. ૧૫૨૪ પહેલાંની કોઈ અજ્ઞેન કૃતિના અંતમાં આવી રીતે ‘સૌભાગ્ય’ શબ્દ છે ખરો? સ્વોપસૃષ્ટિથી વિભૂષિત આ કાવ્યને સ્વોપસૃષ્ટિના પ્રારંભમાં ત્રીજા પદ્યમાં ‘હીર-સૌભાગ્યકાવ્ય’ એ નામે ઓળખાવાયું છે. વળી પ્રત્યેક સર્ગના અંતની વૃત્તિની પ્રશસ્તિમાં પણ એમ જ ઉલ્લેખ છે. વળી પ્રાયઃ પ્રત્યેક સર્ગના અંતિમ પદ્યમાં ‘હીરસૌભાગ્ય’ એવા ઉલ્લેખપૂર્વક આ કાવ્યનું નામ હીરસૌભાગ્ય દર્શાવાયું છે.

વિભાગ-હીરસૌભાગ્ય કાવ્યને સત્તર વિભાગોમાં વિભક્ત કરાયું છે અને રઘુવંશાદિની પેઠે એ પ્રત્યેક વિભાગને ‘સર્ગ’ કહી છે. સત્તર સર્ગોમાં અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે શ્લોક સંખ્યા છે:- ૧૩૮, ૧૪૨, ૧૩૫, ૧૪૯, ૨૧૮, ૧૯૫, ૯૫, ૧૭૧, ૧૫૬, ૧૩૧, ૧૫૮, ૧૩૦, ૨૨૭, ૩૦૬, ૮૨, ૧૪૨, અને ૨૧૪.

આમ ૨૭૮૯ પદ્યતાળા આ કાવ્યમાં ઓછાવત્તાં પદ્યોવાળા સર્ગો છે, તેમાં ચૌદમે સર્ગ સૌથી મોટો છે અને પંદરમે સૌથી નાનો છે.

પાઠાંતર-જઠા સર્ગનું ૨૬મું પદ્ય ૨૫મા પદ્યના પાઠાંતર રૂપે રજૂ કરાયું છે.

સુટિ અને **અશુદ્ધિ-ઈ.** સ. ૧૯૦માં “નિર્જયસાગર સુદ્રણાલય” તરફથી સ્વોપસૃષ્ટિ સહિત છપાયેલા આ કાવ્યમાં કોઈ કોઈ સ્થળે પદ્ય કે પદ્યાંશ ખૂટે છે. દા. ત. જુઓ સર્ગ ૧૪નો શ્લો. ૧૯૪, સ. ૨. શ્લો. ૧૩૭ ને સર્ગ ૧૩નો શ્લો. ૩૨. વળી કોઈ કોઈ સ્થળે અશુદ્ધ છે. ઉદાહરણાર્થે સ. ૬, શ્લો. ૬૪ની વૃત્તિ (પૃ. ૨૬૮)માં ‘ઓપપાતિક’ ને બદલે ‘અપાતિકા’ છપાયું છે. એવી રીતે સ. ૧૪, શ્લો. ૮૭-૮૮માં કેટલાક આગમોનાં નામ અશુદ્ધ છપાયાં છે. અહીં કોઈ વિવિષ્ટ પ્રસ્તાવના નથી એટલે આ બધી આખતો લક્ષ્યમાં લેતાં આ કાવ્ય વૃત્તિ સહિત ફરીથી છપાવવું ઘટે.

૧. આ કાવ્ય ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત છપાવાયું છે.

આ કાવ્યમાંથી આપણને અનેક ઐતિહાસિક સ્થળો અને વ્યક્તિઓ વિષે માહિતી મળે છે.

૨. વાચક મેઘવિનયે વિ. સં. ૧૭૨૭માં ૧૨શુપાલવધની પાદપૂર્તિરૂપે દેવાનંદ મહાકાવ્ય રચી એમાં વિનયદેવસૂરિ અને વિનયપ્રભસૂરિનાં જીવન વૃત્તાંત આપ્યાં છે, એમણે સ્વેલા મોટામાં મોટા કાવ્યમાં દિગ્વિનય-મહાકાવ્યમાં પણ વિનયપ્રભસૂરિનું જીવનવૃત્તાંત છે. વળી મેઘદૂત સમસ્યા લેખ નામનો પત્ર પણ વિનયપ્રભસૂરિને ઉદ્દેશીને છે.

અંક : ૭]

હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન

[૧૩૩

ભાષા-મૂળ તેમજ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ એ બંનેની ભાષા સંસ્કૃત છે. એમાં કેટલાક શબ્દોને સંસ્કૃતનો સ્વાંગ સજ્જવાયો છે જેમકે મોગલ માટે મુદ્દગલ, મોગલોમાં મહત્ત્વ જણાવનાર યવન જ્ઞાતિ નામ તરીકે 'ગાહ' (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૨,) ખાનખાન (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૪) અર્થાત્ ખીયાંખાન, પાદશાહ માટે પાતિસાહિ (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૪ની વૃત્તિ), મહમ્મદ માટે મહમુન્દ (સ. ૧, શ્લો ૧૨૯), શેખ માટે શેષ (સ. ૧૭, શ્લો. ૧૯૧). લ્યારી (એક જાતનું નાણું) એ માટે લ્યારી અને લ્યારિકા (સ. ૧૭, શ્લો. ૧૭૧ ને ૧૭૨ અનુક્રમે), ક્ષીપો એક જાતના વસ્ત્ર માટે ક્ષીપક (સ. ૧૭ શ્લો ૧૭૧), ફરમાન માટે સ્કુરન્માન (સ. ૧૧. શ્લો. ૧૮), પયગંબર માટે પૈગંબર (સ. ૧૩, શ્લો. ૧૩૭), કુરાન માટે કુરાન (સ. ૧૩ શ્લો. ૧૪૩) અને ખુદા માટે ખુદા (સ. ૧૩ શ્લો. ૧૩૮)

છંદ-આ કાવ્યમાં જાતજાતના છંદોનો ઉપયોગ કરાયો છે. દા. ત. પ્રથમ સર્ગ મુખ્યત્વે ઉપજ્ઞાતિ છંદમાં અને છેલ્લાં વળુ પદો શાદ્દલવિક્રોડિતમાં છે. બીજો સર્ગ પ્રાયઃ વંશસ્થમાં, એનું ૧૩૮મું પદ મંદાકાન્તામાં, ૧૪ મું હરિણીમાં અને ૧૪૧મું તથા ૧૫૨મું શાદ્દલમાં છે. ત્રીજો સર્ગ મોટે ભાગે વસંતતિલકામાં અને એનું ૧૩૪મું પદ શામરિણીમાં છે. એવી રીતે અન્ય સર્ગો વિષે ઉલ્લેખ થઈ શકે, આ તો રેખાદર્શન છે. એટલે હું અહીં વિશેષ અધિક હકીકતો નોંધતો નથી.

શૈલી—શૈલી સુગમ અને રોચક છે. એમાં વધુ પડતા સમાસો નથી. રસપ્રવાહ એક-સરખો વહે છે.

વિષય—આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય 'જગદ્ગુરુ' ૧ હીરવિજયસૂરિની જીવનરેખા-ધર્મ-પ્રવર્તન આલેખવાનો છે. પાર્શ્વનાથને, વાગદેવીને અને પોતાના ગુરુને પ્રણામ કરી તેમજ સંતોને પોતાને અનુકૂળ રહેવા વિનવી દેવવિમલગણિએ કાવ્યનો પ્રારંભ કર્યો છે. હીરવિજય-સૂરિનાં સંસારી-પક્ષે પિતા કુરા અને માતા નાથીનું વર્ણન અપાયું છે. સ. ૩. શ્લો. ૨૧-૨૮માં ક્ષેત્ર સમયના ગ્રહો અને એ દિવસનો ઉલ્લેખ છે. વૃત્તિમાં વિ સં. ૧૫૮૩ નાં માસ તિથિ ઇત્યાદિનો જન્મ આશ્રીને નિર્દેશ છે. હીરવિજયસૂરિની આલ-ક્રીડા, અને એમનો વિદ્યા-બ્યાસ, એમની દીક્ષા, દેવગિરિ (દોલતાબાદ)માં દિગ્ધ પાસે પઠન, એમને અપાયેલી વાયક અને સૂરિની પદવી, એમણે કરેલું સૂરિમંત્રનું ધ્યાન, સમ્રાટ અકબર સાથેનો એમનો પરિચય, એમના વિવેક સ્થળોમાં વિહાર અને ચાતુર્માસો, અકબર દ્વારા 'અમારિ' નું પ્રવર્તન, સૂરિની સલેખના અને અતિમ આરાધના, એમણે આદરેલું અનશન, એમનું વિ સં. ૧૬૫૨માં નિર્વાણ, એમને અંગે રચાયેલી માંડવી એમના મૃત દેહનો યંદનાદિ વડે અગ્નિસંસ્કાર, અને સ્તૂપની રચના એમ મુખ્ય મુખ્ય આખતો મનોહર પદો દ્વારા નિરૂપાઈ છે.

આ પ્રમાણેના મુખ્ય વિષયની સાથે સાથે આનુષંગિક વિષયો તરીકે કેટલાંક નગરોનાં વર્ણન છે. એથા સર્ગમાં મહાવીરસ્વામીની માંડીને તેની વિજયદાનસૂરિ સુધીની પદ્મપરંપરા વર્ણવાઈ છે. વિવેક ઋગ્વેદોનાં રસુર્યોદય. સૂર્યાસ્ત વગેરેનાં વર્ણનો છે. આઠમા સર્ગમાં શાસનદેવતાનાં

૧ એમનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૫૮૩માં અને સ્વર્ગવાસ ૧૫૨માં થયેલ છે.

૨ શિશુપાલ વધ (સ. ૧૧) માં 'માલિની' છંદમાં પ્રસાદનું સજ્જ વર્ણન છે.

૧૩૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

સમસ્ત અંગોપાંગોનું તાદૃશ વર્ણન કરાયું છે, હુમાયુ અને અકબરનો પરિચય દશમા સર્ગમાં કરાવાયો છે. આયુ, શત્રુંજય વગેરે ગિરિરાજ વિષે (વસ્તારથી કથન કરાયું) છે.

ચૌદમા સર્ગમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ નિરૂપાયું છે. વિશેષમાં એમાં છ વ્રતોની સમજણ આપાઈ છે.

રસપ્રદ સામગ્રી:—સામાન્ય વાચકને રસ ઉપભવનાર વસ્તુ શી છે તે આનંદ-શંકર ધ્રુવે “ ગુજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્ય ” એ નામના લેખમાં નીચે મુજબ દર્શાવી છે:—

‘ હીરવિજયલગ્ને અકબર બાદશાહની સભામાં મેળવેલું’ માન, એમના ઉપદેશથી ગુજરાતમાં જણવા વેરાની કરવામાં આવેલી માફી, તથા એમની મુસાફરીમાં એમણે જોયેલાં શહેરો — નદીઓ — કુંગરોનાં વર્ણનો તથા તે તે સ્થળોનાં સંસ્કૃત નામ વગેરે છે. આ જૈન આચાર્ય ઉત્તરે દિલ્હી અને કંદહાર સુધી, દક્ષિણે ખાનદેશ અને વરાહ સુધી અને કાઠિયાવાડમાં દીવ અને બેના સુધી ફર્યા હતા. ગુજરાતના વર્ણનમાં.....એમાં ‘ આનંદપુર ’ ‘ બૃહનગર ’=વડનગર, તારંગનો કુંગર, આદિથી માંડીને વર્ણન ચાલે છે એક સ્થળે ‘ જૂંઝવાડા ’ના સૂર્યદેવની પ્રતિમાનો ઉલ્લેખ આવે છે. સામ્રમતી અને એના કાંઠાની ભૂમિના કુંગરો, ડાંગરના કચારડાઓ, અને એમાં શોભતાં પક્ષીઓ સારસો—ગાયો વગેરેનાં બહુ સુંદર વર્ણનો છે. ગુર્જર દેશનું ‘ અહમ્મદાબાદ ’ તે મુખ અને ‘ મહોટું ’ પાટણ અને ખંભાત (‘ સ્તંભતીર્થ ’) તે કુંડલ એમ ઉપમા કહી છે. ‘ રાજનગર ’ (અમદાવાદ)થી અણહિલપુર પાટણ જતાં રસ્તાની ‘ કુંજસૂમિ ’ વિવિધ જાતોનાં નામ દ્વારા વર્ણવી છે.^૨

રસ્તાનાં ઝાડ ઉપર બેડતાં પોપટનાં ટોળાંઓ પણ કવિના લક્ષ બહાર ગયાં નથી. ‘ બિલ્લપલ્લી ’માં કિરાતોનું મઘ(કાદમ્બરી)પાન ભીલરાજ અર્જુનજીને કરેલું જીવદયાનું નિયમદાન વગેરેના વર્ણન પછી આયુ અને એનાં શહેરો આવે છે.....”

“ પ્રાચીન ‘ તક્ષશિલા ’ જેને આપણે પેશાવર પાસે હતું એમ જાણીએ છીએ, તેને આપણા કવિ ‘ મક્કા ’ ધારે છે!—આ બાદ કરતાં કવિનાં સંસ્કૃત નામોની યોજના બરાબર જણાય છે.”

સુખાવભોધ વૃત્તિ—આ વૃત્તિ (પૃ. ૬૮૧)માં નીચે મુજબનું સૂત્ર છે:—

“ કવિતા વનિતા ગીતિઃ સ્વયમેવાગતા વરમ્ ।

બલાદાકૃષ્યમાણાઽપિ સરસા વિરસા ભવેત્ ॥ ”

ગુજરાતીમાં કહું તો—

કવિતા વનિતા ગીતિ, રુડી આવે સ્વયં યદિ,
ખેચી આણી બજે જો એ, સરસા વિરસા થતી.

૧. જનનગર (જના), ખાન (ખાનદેશ), ગોપાલચૌદ (ગ્વાલિયર) દ્વીપપુર (દીવખંદર), પાદલિપુર (પાલીતાણું), મેદિનીપુર (મિડતા) વિક્રમનગર (બીકાનેર), શ્રીરોહિણી (શિરોહી).

૨. “ કુઞ્ચિદ્ વાણિની સમ્બિણી શાલિની યત્ર લોકેષ્ટૃણા ક્વાપિ વાતોમક્કા ।

હંસમાલા ક્વચિત્ ક્વાપિ કન્યા મૃગી કુઞ્ચિન્માલતી પુષ્પિતાપ્રા પુનઃ ॥

ક્વાપિ શાર્દૂલવિક્રીડિતે દરયતે ક્વાપિ દપ્યદ્ મુજઙ્ગપ્રયાતં પુનઃ ।

સુરિચીતયુતેઃ સર્વતઃ પદ્મતૌ જ્ઞન્દસાં જાતિવત્ કુઞ્જભૂમિઃ સ્મ ભૂત્ ॥ ”

અંક : ૭]

હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન

[૧૩૫

આ વૃત્તિ કંઈ બહુ વિસ્તારવાળી નથી. અને એવી રચવાની તે વૃત્તિકાર દેવવિમલ-
ગાણ્વી ઇચ્છા પણ નથી એ વાત નિમ્નલિખિત પદ્યમાં પ્રતિજ્ઞારૂપે જોવાય છે :—

“સ્વોપજ્ઞહીરસૌભાગ્યકાવ્યસ્યાવ્યાસશાલિનીમ્ ।

કુર્વે વૃત્તિ વિદગ્ધાનાં જ્ઞગિત્યર્થવિવોધિકામ્ ॥”

વૃત્તિની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૨૦) માં સૂચવાયા મુજબ આ વૃત્તિનું નામ સુખાવબોધા છે. આ વૃત્તિમાં સમાસ અને છંદ વિષે નિરૂપણ નથી. ^૧અલંકાર વિષે કવચિત્ ઉલ્લેખ છે. મૂળ કૃતિનો અર્થ સમબળ એવી રીતે શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ રજૂ કરાયા છે. શબ્દોના અર્થ કરતી વેળા હૈમ કોશ વગેરેની સાક્ષી અપાઈ છે. આ તેમજ ભાવાર્થ માટે રઘુવંશ, નૈષધચરિત વગેરેમાંથી અવતરણો અપાયાં છે. કોઈ કોઈ વાર વ્યાકરણ વિષયક ચર્ચા પણ છે. ક્રિયાકલાપનો પણ ઉપયોગ કરાયો છે.

સ. ૧૪, શ્લો. ૭૩માંની ચાચિલિ પ્રયોગ સિદ્ધ કરવા માટે પ્રક્રિયાકૈમુદીનો આશ્રય લેવાયો છે. કોઈ કોઈ કર્તાના સમયમાં પ્રચલિત ગુજરાતી શબ્દો પણ નજરે પડે છે, જેમકે સમીરણ માટે સૂરવાય (સ. ૯, શ્લો. ૯૨), હિન્દુ (પૃ. ૬૧૮), કથીપો (પૃ. ૯૦૨), માંડવો (પૃ. ૯૦૨), ધાંટ (પૃ. ૯૦૨), ગંગેરિઉ (“ખંજન” પક્ષી) (પૃ. ૨૬૮), અણુવ્યુ (પૃ. ૬૭૫) ઇત્યાદિ, પૃ. ૬૮૧માં નીચે મુજબનું ગુજરાતીમાં અવતરણ છે :—

જરા યૌવનસ્તુ પ્રાણુ ન હોઈ, જ્ઞતઈ પ્રાણુઈ પ્રાણુ ન હોઈ.

પ્રાણુનાથસ્તુ પ્રાણુન હોઈ, ક્રીતિ પ્રીતિસ્તુ પ્રાણુન હોઈ.”

પ્રણેતા—હીરસૌભાગ્યના કર્તાએ પોતાના પરિચયરૂપે પ્રત્યેક સર્ગના અંતિમ પદ્યમાં થોડોક ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ દ્વારા આપણે એ જાણી શકીએ છીએ કે શિવાસાધુ યાને શિવારસાહ એ એમના પિતાનું નામ છે, અને સૌભાગ્યદેવી એ એમની માતાનું નામ છે. હીરસૌભાગ્ય એ નામની કૃતિમાં એમણે એમની માતાનું નામ યોજી એને અમર અનાવી માતૃભક્તિ દાખવી છે પ્રત્યેક સર્ગની વૃત્તિની પુષ્પિકામાં એમણે પોતાનું નામ દેવવિમલગણિ આપવા ઉપરાંત પોતાને, પંડિત સીદ્ધવિમલગણિના શિષ્ય તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. વૃત્તિના અંતમાં આવીસ પદ્યોની પ્રશસ્તિ છે. એમાં કહ્યું છે કે ઇત્રાપતિને આઠ શિષ્યો હતા. તેઓ ઉત્તમ પંડિત હતા. તેમાંના એકનું નામ જગર્ષિ હતું. એ વિશુધનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કે એઓ છ વિકૃતિના ત્યાગી હતા અને ગૌતમસ્વામીની પેઠે એઓ છકૂ છકૂ વડે પારણું કરતા હતા. લુપાકો વડે જેમનું સમ્યક્ત્વરૂપ ધન લૂંટાયું હતું એ સૌરાષ્ટ્રના લોકોને એમણે પ્રતિબોધ પમાડ્યો હતો. એમણે વાયક પાશ્યન્દ્રને વાદમાં પરસ્ત કર્યો, તેથી એ વાયક માલદેવ રાગનું શરણું લઈ જોધપુરમાં ધણો સમય રહ્યો હતો. એમના આ જગર્ષિના શિષ્ય તે વિશુધ સીદ્ધવિમલ.

૧. સં ૧૪ શ્લો; ૬૮માં અર્થાન્તરવ્યાસ 'અલંકારનું' સૂચન છે;

૨. સાધુનો અર્થ 'સાહ' કરતી વેળા એમણે સુમતિસાધુસૂરિકૃત 'સૌભાગ્યકાવ્ય'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જુઓ, પૃ. ૪૪

૩. એમના એક શિષ્ય નામે હર્ષાનંદને વિવેકહર્ષગણિ અને પ. પરમાનંદ નામના બે શિષ્યો હતા, આ બંનેને અકબરે સન્માનિત કર્યા હતા.

૧૩૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

એમણે સભા સમક્ષ જેમ વાદી દેવસુરિએ દિગંબર કુમુદવન્દને પરાજિત કર્યા હતા તેમ ગૌતમ નામના વાદીન્દને હરાવ્યા હતા એમણે નારાયણ, દુર્ગ વગેરે રાજાઓને રંજિત કર્યા હતા, એમણે માંડલિક જેવા અંદ્રલાણુ નામના કાયસ્થને પોતાનો ભક્ત શિષ્ય કર્યો હતો અને અજ્ઞાન સ્થાનાસિંહને જૈન બનાવ્યો હતો. એમણે વૃષભ જિનના સમવસરણની રચના કરાવી હતી. આ સીંહવિમલના વિનેય તે વિબુધ દેવવિમલ એમણે મુખ્યા ભોધા નામની વૃત્તિ રચી હીરસૌભાગ્યને વિભૂષિત કર્યું છે. કલ્યાણવિજય વાચકના શિષ્ય ધ્વનવિજયે આ સમસ્ત કાવ્યનું સંશોધન કર્યું છે. અંતમાં જે કંઈ સાવચ વચન હોય તે વિબુધોએ સુધારી લેવું એમ આ પ્રશસ્તિમાં કહ્યું છે.

રચના સમય—મૂળ કાવ્યમાં કે એની વૃત્તિમાં કર્તાએ રચનાસમયનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, ધર્મસાગરગણિએ ગુરુપરિવાડી જઠણિ મરહટ્ટીમાં પદ્યમાં રચી છે, અને એને સંસ્કૃત વૃત્તિથી વિભૂષિત કરી છે, આ સદૃષ્ટિક કૃતિ પદ્માવલી સમુચ્ચય (ભા. ૧, પૃ. ૪—૭૭) “ શ્રીતપાગચ્છપદ્માવલીસૂત્રમ્ ” એ નામથી છપાવાઈ છે. વૃત્તિના અંતમાં પૃ ૭૭ માં આ કૃતિ વિ. સં. ૧૬૪૮માં શોધાયોનો અને એ પૂર્વે એના જે અનેક આદર્શો કરાયા હતા તે એ પ્રમાણે સુધારી લેવાનો નિર્દેશ છે. એ હિસાબે આ વૃત્તિની રચના વિ. સં. ૧૬૪૮ પહેલાંની ગણાય. વૃત્તિ (પૃ. ૭૩, માં હીરવિજયસુરિના ચરિત્ર માટે હીરસૌભાગ્યકાવ્ય વગેરે એમ કહ્યું છે.

આ ઉપરથી આ કાવ્યનો મોટો ભાગ વિ. સં. ૧૬૪૮ પહેલાં રચાયો હતો એમ કહી શકીએ. હીરવિજયસુરિનો દેહોત્સર્ગ વિ. સં. ૧૬૫૨માં થયો હતો. એને અગે હીરસૌભાગ્યમાં વર્ણન છે. આથી એ ક્ષિત થાય છે કે હીરવિજયસુરિના જીવનકાળ દરમ્યાન શરૂ કરાયેલું હીરસૌભાગ્યકાવ્ય એમના નિર્વાણ આદ્ય થોડાક વખતમાં પૂર્ણ કરાયું હશે.

જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૩૬)માં ધર્મ ગુરુપરિવાડીનો તથા ગચ્છપદ્માવલી એ નામથી નિદેશ છે. એનો રચના સમય વિ. સં. ૧૬૪૬-૪૮ સૂચવાયો છે. આ પૃષ્ઠમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“ દેવવિમલકૃત હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય, કે જેનો ઉલ્લેખ ધર્મસાગરીય પદ્માવલીમાં પણ કર્યો છે. તેથી તેની પહેલાં એટલે સં. ૧૬૪૬ પહેલાં રચાતું આવતું હશે એમ જણાય છે અને તેના પર સ્વોપત્ર ટીકા કર્તાએ વિજયદેવસુરિના રાજ્યમાં (સં. ૧૬૭૧ કે તે પછી) પૂરી કરી .. ઋષભદાસે હીરસૌભાગ્ય પરથી ચૂંચરાતીમાં મોટો ‘ હીરવિજયસુરિનો રાસ ’ સં. ૧૬૮૫માં ખીજી હકીકતો સહિત અંભાતમાં રચ્યો. ”

પદ્માવલી સમુચ્ચય (ભા. ૧, પૃ. ૧૨૦-૧૩૭)માં હીરસૌભાગ્યની મુદ્રિત આવૃત્તિમાંથી સંપૂર્ણ ચોથો સર્ગ “ શ્રીમન્મહાવીર પદ્મપરંપરા ” ના નામથી અપાયો છે. એને અગે સંસ્કૃતમાં આના સંપાદક દર્શનવિજયજીએ ટિપ્પણો રચ્યા છે. પૃ ૧૩૭માં એમણે ટિપ્પણ દ્વારા એમ કહ્યું છે કે વિ. સં. ૧૬૩૯માં શરૂ કરી, ૧૬૭૧માં પં. દેવવિમલે સ્વોપત્ર હીરસૌભાગ્યકાવ્ય રચ્યું. આના આધાર તરીકે હીરસૌભાગ્યપ્રશસ્તિ એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરંતુ પ્રશસ્તિમાં તો એ વાત છે નહિ તેનું કેમ ? આક્રી શ્રીપતિ વગેરેને લગતી જે બાબતો અહીં અપાઈ છે તે તો છે.

[અપૂર્ણ]

૧. એમણે વિ. સં. ૧૬૯૬માં ધર્મોપદેશલેશ નામનું આભાણુ શતક રચ્યું છે, એ છપાયું છે.
૨. કૌસળત લખાણુ જૈ. સા. સં. ઈ. માંનું છે.

वैभारगिरि અને શ્રેણિક મહારાજ

લેખક : શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની

[૨]

(1) The new town of Rajagriha is said to have been built by king Srenika otherwise called Bimbisara the father of Ajatsatru, the contemporary of Buddha.

+ + + +

(2) On mount Baibhar there are five modern Jain temples, beside the ruins of an old Saiva temple.

x x x x

(3) The son Bhandar cave has one door and one window. This inscription, (in son Bhandar cave) which is not later than A. D. 200, and is perhaps earlier, records that a certain "Muni, named Vaira Deva, of powerful dignity, was able to obtain emancipation, having shut himself up for spiritual enjoyment in this auspicious cell" a retired abode of Arhantas, fitted for an ascetic for the attainment of liberation.

x x x x

(4) In the centre of the valley between the five hills and in the very midst of ten old city of Rajagriha, there is a ruined brick mound 19 feet 8 inches in height,.....A deminutive Jain temple, called Maniār math, stands on the top of the mound.

The second is a naked standing figure, with a seven headed snake forming a canopy over the head.

+ + + +

(5) Due north from Rajgir, and seven miles distant lies the the village of Baragaon, which is quite surrounded by ancient tanks and ruined mounds, and which possesses finer and more numerous specimens of sculptur than any other place.....

The ruins at Baragaon are so immense, that Dr. Buchanan was convinced it must have been usual residence of the king; and he was informed by a Jain priest at Bihar that it was the residence of Raja Srenika and his ancestors.....I can show beyond and all doubt that remains at Baragaon are the ruins of Nalanda.

૧૩૮]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

ગયા અંકમાં રાજગિર અંગે થોડું જોયા પછી, જે છૂટાછવાયા ઉલ્લખો સંબ્રહેલા છે તે તરફ નજર ફેરવીએ. ઉપરની અંગ્રેજી પાંચ નોંધોમાં જે કે બહુ મહત્વની માહિતી જૈનધર્મ સંબંધમાં નથી, પણ એના પરથી એટલું તો સહજ પુરવાર કરી શકાય તેમ છે કે જૈન અંગોમાં, એ પછીના આગમ ગ્રંથોમાં અને જૈન સાહિત્યમાં જે વાતો કહેવામાં આવી છે એ કોઈ કલ્પના કે તરંગ નથી પણ ઐતિહાસિક મહત્વ ધરાવતી અનેલી હકીકતો છે.

(૧) 'રાજગૃહ'નું નવું શહેર શ્રેણિક ઉર્ફે બિંબિસારે અંધાચ્યું હતું અને સમ્રાટ શ્રેણિક એ અખતશત્રુના પિતા હતા.

(૨) વૈભાર પર્વત પર પાંચ જૈન મંદિરો છે અને નજીકમાં શૈવ મંદિરનું ખંડિયર છે. આ બે નોંધો લખાઈ ત્યારે જે સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી એ એટલું તો જણાવે છે કે જૈન ગ્રંથોમાં મહારાજ શ્રેણિકના સુસ્ત જૈનધર્મી તરીકે-ભગવંત શ્રીમહાવીરના પાકા અનુયાયી તરીકે-જે વર્ણનો ઉપલબ્ધ થાય છે અને રાજગૃહમાં-એની નજીકના પહાડેમાં-ખાસ કરી વૈભારગિરિ પર વારંવાર પ્રભુ શ્રીમહાવીરના આગમન પ્રસંગો તેમજ દીધેલી દેશનાઓ આદિનાં વર્ણનો એ અનેકા અનાવોના વિવરણો છે. લગભગ પચીસો વર્ષ પૂર્વેના એ પ્રસંગોની આછી-પાતળી સ્મૃતિ દર્શાવતાં મંદિર, ગુફા કે લેખ આદિના રહ્યાં-સહ્યાં ચિહ્નો એ વાતની સાક્ષી પૂરતા આજે પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

(૩) સોનલંડાર યાને સુવર્ણલંડાર તરીકે આલેખાતા સ્થાનમાં ઈ. સ. ૨૦૦ લગભગના લેખની વાત છે અને એમાં મુનિ વૈરહેવ નામના શક્તિસંપન્ન અને પ્રતિભાવાન આત્માએ અનશન કરી, અરિહંતના સ્થાનમાં રહી મુક્તિ મેળવ્યાની નોંધ છે. એનો સંબંધ ઔદ્ધર્મ જેડે નથી પણ જૈન ધર્મ જેડે હોવાનું વધુ સંભવિત છે, એ સંબંધમાં આપણા સાહિત્યમાં ઊંડા ઊંતરી અંકોડા મેળવવાનો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. એટલું તો જણાય છે કે જૈનધર્મી સંતો આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા ગુફાઓ જેવા એકંત સ્થાનનો ઉપયોગ કરતા હતા. ગુફાઓ ક્વણ ઔદ્ધર્મના સાધુઓના વસ્તી સ્થાનરૂપ હતી એવું એકદેશીય મંતવ્ય ઉચિત નથી. વળી 'અનશન' સંબંધી વાત એ જૈનધર્મ સાથે જોડાયેલી છે.

(૪) પાંચ ટેકરીઓમાં એક બાબુ ત્રણ અને બીજી બાબુ બે આજે મોબુદ છે. વચમાં જે બીજી જેવો પ્રદેશ સંભવે છે ત્યાં પૂર્વે જૂનું રાજગૃહ વસેલું હોવું જામ્યું. ખાંડયેર તરીકે જે ઈંટો-માટી વિગેરેનો ઢગલો, લગભગ વીસ ફીટનો નજરે ચડે છે એ પર એક જૈન મંદિર છે અને એ 'મણિયારમઠ' તરીકે ઓળખાય છે. બીજા અવશેષોમાં જે મૂર્તિઓ છે એમાં એક નમ્મ ઊભી મૂર્તિ માથે સાત સર્પની ફણાવાળી છે.

જૈનધર્મનો અભ્યાસી ઉપરના વૃતાન્ત પરથી સહજ જાણી શકે કે સર્પફણાવાળી મૂર્તિ કાં તો સાતમા સુપાર્શ્વનાથ અથવા ત્રેવીશમા શ્રીપાર્શ્વનાથની અને કાચોત્સર્ગ મુદ્રામાં હોવી જોઈએ. વળી 'મણિયારમઠ' ના મૂળમાં જૈન સાહિત્યમાંનો નંદ મણિયારે અને એ ઉપરની વકુલિકાના વર્ણનવાળો પ્રસંગ અંધએસતો હોઈ શકે.

ઉપરના સામાન્ય ઉલ્લેખો પરથી એટલું તો વગર શંકાએ કહી શકાય કે આજે રાજગિર યાને રાજગૃહના પાંચ પહાડ પર જે દેરી ા છે એ લગભગ ત્રણ હજાર વર્ષો પૂર્વેના-એ સ્થાનોમાં જૈનધર્મનો પ્રભાવ દર્શાવનારા ઐતિહાસિક ચિહ્નો છે. ભગવંત મહાવીર પૂર્વે

અંક : ૭]

વૈભારગિરિ અને શ્રેણિક મહારાજ

[૧૩૯

પણ રાજગૃહ-અગર જૂનું જે નામ હોય તે-જૈનધર્મનું એક મહત્વનું કેન્દ્ર હતું. વળી ત્યાં સારા પ્રમાણમાં જૈનધર્મી ઉપાસકો હતા. જૈન મૂર્તિઓની સ્થાપના પૂજન કરનારા અનુયાયીની હાજરી વિના સંભવતી નથી જ. વળી સાથેસાથ વીસમા તીર્થપતિ શ્રીમુનિસુતતસ્વામીની કલ્યાણક ભૂમિ તરિકે આ નગરીની નોંધ જૈન સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ થાય છે; તેમ જ પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધની આ રાજધાની હતી એવી નોંધ મળે છે તે પણ ઉપરના મંતવ્યને પુષ્ટિ આપે છે. આંગલ શોધકોના વાંચવામાં ઐહ સાહિત્ય વિશેષ આવેલું હોવાથી, તેમજ ચીની મુસાફરોએ જે વર્ણન ત્રથો તૈયાર કરેલા, એ જ મોટા ભાગે વિદ્વાનોની નજરે ચઢેલા હોવાથી, અને જૈનધર્મ તેમજ ઐહધર્મ વચ્ચે કેટલુંક સામ્ય હોવાથી, કેટલીક એવી સ્ખલનાઓ થઈ છે કે જેથી જૈનોને અન્યાય થયો છે. ઐહ ત્રથોમાં જેનું નામ નિશાન પણ પ્રાપ્ત નથી થતું એવી આખતો શોધકોએ ઉપર રજૂ કરેલ કારણોને લઈ ઐહના નામે ચઢાવી દીધી છે!

આપણા જૈન વિદ્વાનો, પોતાના અભ્યાસનો ઉપયોગ આ ભતની શોધખોળ પાછળ કરે અને શ્રીમંતો એમાં દ્રવ્યનો પૂરતો સાથ આપે, તો જૈનધર્મની પ્રાચીનતા અને જૈન સાહિત્યમાં આવતા પ્રસંગો ને સ્થાનોની સત્યતા સહજ પુરવાર કરી શકાય અને જગતના નેત્રો સામે એક અતિમહત્વના દર્શનની સાચી શાંતિ પાથરી શકે તેવા સિદ્ધાન્ત ધરાવતા ધર્મની-વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સૌ ટચના સુવર્ણ સમ તરી આવે એવા વિશ્વકલ્યાણકારી ઉપદેશની રજૂઆત થાય.

પાંચમી નોંધમાં રાજગૃહી નજીકના 'આરગાંવ' અંગેની નોંધ છે. સાત માઈલ દૂરનું એ 'આરગાંવ' કે 'આરાગાંવ' અથવા તો કથાનકોમાં આવતું 'ગોબર ગામ' કે 'કુંડલપુર' એ જ એક વેળા અડતાલીશ ગાઉના વિસ્તારવાળો-જૈન કથાનકોમાં આવતો રાજગૃહીનો 'નાલંદાપાડો'. નાલંદાપાડો એટલે મુખ્યની નજીકમાં જેમ અધેરી-વીલેપારલે અથવા તો માટુંગા જેવાં ઉપનગરો છે તેવું એક ઉપનગર યાને પરું. અલખત, આ સ્થાન ખીજુ કેટલીક દૃષ્ટિએ સામાન્ય પરા કરતાં ચઢી ભય તેવું હતું. એ સંબંધી વધુ વિચાર આગળ પર રાખી નોંધમાં એ અંગે જે વર્ણન છે તે જોઈ લઈએ. શોધક ત્યાં ગયા ત્યારે આ સ્થાન જૂના તળાવો અને ખંડિયેરોથી વીંટળાયેલું હતું, અને ખીજ કોઈ પણ સ્થળ કરતાં સુંદર અને વિપુલ સંખ્યામાં શિલ્પ કારીગરીના નમૂનાઓથી ભરચક હતું, અર્થાત વિખરાયેલી સામગ્રીમાં ઉપરની ચીજોનું પ્રમાણ વિશેષ હોવાથી જોડીને આંખે વળગતું. 'આરગાંવ' ના વિશાળ ખંડિયેરોને જોઈ ડો. બુચાનન (Buchanan) ને ખાત્રી થઈ કે અહીં મહારાજનું નિવાસસ્થાન હોવું જોઈએ અને એના એ મંતવ્યમાં બિહારના એક જૈન સાહુએ સાથ પૂર્યો અને જણાવ્યું કે મહારાજ શ્રેણિક અને તેમના પૂર્વજો આ સ્થાનમાં જ વસતા હતા.

એટલું તો નિઃશંક કહી શકાય કે 'આરગાંવ'ના ખંડિયેરો એ જ એક સમયનું સમૃદ્ધિ-શાળી 'નાલંદા' હતું. (ચાલુ)

પચીસ—કુસુમાંજલિ મહાકાવ્ય

લેખક : પૂજ્ય પં. શ્રીધુરંવરવિજયજી

શ્રીઅરિહંત પરમાત્માનો જન્મ થાય છે ત્યારે તેમનો જન્મભક્ષિક કરવા માટે સર્વે સુરેન્દ્રો સપરિવાર આવે છે ને પ્રભુને મેરુશિખર પર લઈ જાય છે ત્યાં પૂર્ણ ભક્તિથી અને અપૂર્વ ઉત્સાહથી જન્મભક્ષિક ભજવે છે.

તેમાં શ્રીતીર્થંકરને પ્રથમ કુસુમાંજલિથી વધાવે છે. કુસુમાંજલિ એટલે ફૂલનો ખોખો. એ હાથનો ખોખો કરી તેમાં પુષ્પો લઈને પ્રભુને વધાવવા તે કુસુમાંજલિ કહેવાય છે. સુરેન્દ્રોના તે ભક્તિકૃત્યના અનુકરણરૂપે ભવ્યાત્માઓ પણ સ્નાત્ર વગેરે કરે છે ત્યારે કુસુમાંજલિથી વધાવે છે અને તે રીતે કુસુમાંજલિનું વિધાન પ્રચલિત અને સુપરિચિત છે. વિશિષ્ટ વિધિ વિધાનોમાં વારંવાર કુસુમાંજલિ કરવાનાં વિધાનો આવે છે.

આ સર્વ પ્રસંગે જે કુસુમાંજલિ કરવામાં આવે છે તે મૂકપણે નહિ પણ સુંદર અને ભાવવાહી સૂકતોના ઉચ્ચારણપૂર્વક કરવામાં આવે છે. તે અંગેનાં વિશિષ્ટ પદ્યો પણ તે તે પૂજ્ય પુરુષોના ગૂંથેલાં પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-ગૂજરાતી વગેરે ભાષામાં પુષ્કળ છે. તે તે પદ્યો વાંચવા માત્રથી પણ ભાવોદ્લાસમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને આત્મામાં અનેક ભર્મિઓ ઊછળે છે. કુસુમાંજલિ અંગેના ઉપલબ્ધ સાહિત્યમાં અને વિધાનમાં શિખર સમું વિરાજે છે ૨૫-કુસુમાંજલિનું વિધાન એટલે સાહિત્ય.

૨૫-કુસુમાંજલિનું વિધાન સાંગોપાંગ અને વ્યવસ્થિત 'આચાર-દિનકર' ગ્રંથમાં છે. તે વિધાન અંજનશલાકા-પ્રાણપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે, શાન્તિક-અર્હત-પૂજન, પૌષ્ટિક-અર્હત-પૂજન આદિમાં અવશ્ય કરણીય છે.

તેમાં પ્રથમ હાથમાં કુસુમાંજલિ લઈ ને પાંચ સૂકતો ઉદાર સ્વરે યોલીને પછી તે કુસુમાંજલિથી જિનને વધાવવા. પછીથી પૂજનો શ્લોક ભણીને વિહિત પૂજ કરવી. શકસ્તવ નમુદ્યુલ્ય ઉચ્ચરીને ધૂપપૂજનો શ્લોક યોલીને ધૂપ ઉખેવવો.

આમ ૨૫ કુસુમાંજલિઓ કરવાની હોય છે. તે દરેકનાં પાંચ પાંચ સૂકતો એટલે ૧૨૫ સૂકતો કુસુમાંજલિનાં છે. ૨૫ સૂકતો જુદી જુદી પૂજનાં છે. ધૂપનો શ્લોક સર્વત્ર સમાન છે. એટલે સર્વ મળી ૧૫૧ શ્લોકપ્રમાણ આ કુસુમાંજલિ મહાકાવ્ય છે. તે તે પૂજનને આધારે ૨૫ કુસુમાંજલિનાં નામ જુદાં જુદાં નીચે પ્રમાણે યોગ્યવામાં ઉપયોગી થાય છે.

૧-અ-દન	કુસુમાંજલિ.	કુસુમાંજલિ
૨-કેસર	”	૧૪-વાસધૂપ
૩-ચક્ષુકર્દમ	”	૧૫-જલપૂજ
૪-કર્પૂર	”	૧૬-અક્ષતારોપણ
૫-વાસ	”	૧૭-પંચાંગ રક્ષા
૬-મૃગમદ	”	૧૮-નિરૂંછનકરણ
૭-કાલાચુરુ	”	૧૯-માલારોપણ
૮-પુષ્પાલંકારાવતારણ	”	૨૦-અપરાધક્ષામણ
૯-સ્નપનપીઠક્ષાલન	”	૨૧-દીપકપૂજ
૧૦-બિન્નમાર્જન	”	૨૨-દર્પણપૂજ
૧૧-બિન્નશિરસિ પુષ્પારોપણ	”	૨૩-સ્તોત્રપાઠ

અંક : ૭]

પચીસ-કુસુમાંજલિ મહાકાવ્ય

[૧૪૧

૧૨-ફલદૌકન	કુસુમાંજલિ	૨૪-વિગ્રમિ	કુસુમાંજલિ
૧૩-અગુરુ	”	૨૫-ધ્યાન	”

દરેક કુસુમાંજલિ જુદા જુદા છન્દમાં અને યમકબદ્ધ છે. યમકબદ્ધ આવું કાવ્ય સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ એક જ છે એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી અને એ સત્ય એ કાવ્યના વાચકને વાંચવા માત્રથી પ્રતીત થાય છે. યમકાલંકારને આ કાવ્યમાં જુદી જુદી રીતે એવા રમાડવામાં આવ્યો છે કે તે અલંકાર એવા તો મરત બની ગયો છે કે જાણે હને તેને જીવ કાઢીની પડી નથી. જાણે એ કહેતો ન હોય કે જ્યાં સુધી આ કાવ્ય વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી મારી હરિતને કોઈ ટાળી શકે એમ નથી.

યમક એ શબ્દપ્રધાન અલંકાર છે. યમકનો અર્થ 'નેડલું' થાય છે. યમકાલંકારનું સ્વરૂપ 'કાવ્યાનુશાસન'ના પાંચમા અધ્યાયમાં આ પ્રમાણે છે:—

‘સ્તવથેડન્યાર્થાનાં વર્ગાનાં શ્રુતિક્રમૈક્યે યમકમ્’

—જુદા અર્થવાળા વર્ણોના સરખા શ્રવણ અને ક્રમ સાર્થક હોય તે યમકઅલંકાર છે. તે યમક અલંકાર પાદને આશ્રયીને અને છે અને પાદના ભાગને આશ્રયીને પણ બને છે. પાદની આશ્રયી થતા યમકના ૧૨ ભેદ છે. તેનાં જુદાં જુદાં નામ આ પ્રમાણે છે:—

૧. સુખયમક—	૧-૨ પાદ સરખાં હોય
૨. સંદંશયમક—	૧-૩ ” ” ”
૩. આશ્રયિયમક—	૧-૪ ” ” ”
૪. ગર્ભયમક—	૨-૩ ” ” ”
૫. સંદષ્ટકયમક—	૧-૪ ” ” ”
૬. પુરુષયમક—	૩-૪ પાદ સરખાં હોય.
૭. પંક્તિયમક—	૧-૨-૩-૪ ”
૮. પરિવૃત્તિયમક—	૧-૪ ”
૯. યુગ્મકયમક—	૧-૨-૩-૪ ”
૧૦. સમુદ્રકયમક—	પ્રથમાર્ધ સમાન ઉત્તરાર્ધ હોય.
૧૧. મહાયમક—	શ્લોકની આશ્રયિ હોય.

પાદ ભાગ યમકોના ભેદો તો અર્ગણ્યુત થાય છે.

આ કુસુમાંજલિકાવ્યમાં ઉપરોક્ત યમકના ઘણા ભેદો જોવા મળે છે. શબ્દ ઉપર અદ્વિતીય પ્રભુત્વ જમ્યું હોય ત્યારે જ આવી યમકબદ્ધ રચના થઈ શકે છે. આવા યમકો યોજવાથી અર્થકિન્નપ્રજ્ઞતા થાય તે સ્વાભાવિક છે; છતાં આ કુસુમાંજલિકાવ્યમાં એવા સુન્દર અર્થભાવો ગુંથાયા છે કે જ્યારે તેનું અર્થોદ્ઘાટન થાય છે ત્યારે ચિત્ત નાચી ઊઠે છે.

શબ્દ પ્રવાહ તો સુમધુર નિર્ગરના જલસમો એકસરખો વહે છે. પૂખ્તનાં સૂકતોમાં તો સુન્દર ભાવવાહી અર્થો ભવાં છે; જેમાં શબ્દાલંકાર કરતાં અર્થાલંકારની મુખ્યતા જાણવી છે અને તેથી તે તે સૂકતો એટલાં પ્રાસાદિક બન્યાં છે કે વ્યુત્પન્ન માણસ વાંચવા માત્રથી યાદ કરી લે એમ છે. તે કાવ્યના કેટલાક નમૂનાઓ દર્શાવોને આ પરિચય પૂર્ણ કરીશું:—

નાલીકં યન્મુસસ્યાપ્યુપમિતિમલ્લન ક્વાપિ વાર્તાન્તરાલે,

નાલીકં યેન કિચ્ચિત્ પ્રવચ્ચેદિતં શિષ્યપર્ષત્સમક્ષમ્ ।

૧૪૨]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

નાલીકં ચાપકાવ્યા વ્યરચયત ન વૈ યસ્ય સદ્રોહમોહં,

નાલીકં તસ્ય પાદપ્રગતિવિરહિતં નોડસ્તુ તસ્નાત્રકાલે ॥ ૫ ॥

—કોઈ વાર્તાપ્રસંગે પણ જેમનાં મુખની સમાનતાને કમજો પ્રાપ્ત નથી કરી, જેમણે શિષ્યોની પર્ષદા સમક્ષ પ્રવચનમાં અસત્ય કશું નથી, જેમની ધનુષક્રિતથી બાણે રાગ-દ્વેષને નાશ કર્યો તેમના સ્નાત્રાવસરે તેમના ચરણનમનથી રહિત અમારું લલાટ ન હો. ’

આ પ્રથમ કુસુમાંજલિનો પાંચમો શ્લોક છે. ‘નાલીક’ શબ્દનો સુંદર શ્લેષ કરીને યમકને બજવાળ્યું છે. ભાવ પણ કૅટલો-હૃદયંગમ છે ! આગળ અહીં જ ચન્દનપૂનનો શ્લોક રમ્ય અને ભાવવાહી છે.

‘જેરી સર્પોના સતત વીંટળાત્ર છતાં જેણે પોતાની શીતલતાનો જરી પણ ત્યાગ કર્યો નથી તે મલયવલતા સુકુટસમું ચન્દન અરિહંતની પૂનમાં હો, ’—એવા સુંદર અર્થને સમજાવતો શ્લોક આ છે—

ફગ્નિકરવિવેષ્ટનેડપિ યેનોઙ્ગિતમતિશૈલ્યમનારતં ન કિંચિત્

મલયશિખરિશોસ્વરાયમાનં, તદિદં ચન્દનમર્હતોડર્ષનેડસ્તુ ॥ ૬ ॥

જગદ્વ્યા મૂર્તિઃ પ્રહરણવિકારૈશ્ચ રહિતા,

વિશાલનતાં મુક્તિ સપદિ સુદદાના વિજયતે ।

વિશાલનતાં મુક્તિ સપદિ સુદદાના વિજયતે,

દધાના સંસારચ્છિદુરપરમાનન્દકલિતા ॥ ૨ ॥

આ ત્રીજી કુસુમાંજલિનો શ્લોક છે.

એ પ્રમાણે જેમ જેમ કાવ્ય આગળ વધતું જાય છે. તેમ તેમ યમકની મળ પણ વધતી જાય છે; એ તો કાવ્ય બોવાથી ને વાંચવાથી જાણી શકાય.

ચોથી કુસુમાંજલિના પ્રથમ શ્લોકમાં—

આનન્દાય પ્રમવભગવન્નજ્ઞસજ્ઞાવસાન !

એ પ્રમાણેના ચારે પાદ સમાન છે.

આ કુસુમાંજલિ કાવ્ય ઉપર પુષ્પાંજલિ કરતા શ્રીવર્ધમાનસૂરજી મહારાજ કહે છે કે

“ एवं पञ्चविंशतिकुसुमाञ्जलयः प्रक्षिप्यन्ते एतान्येव कुसुमाञ्जलिकाव्यान्तर्गतविकिर्णव्य-
पञ्चविंशतिरहितानि पञ्चविंशत्युत्तरशतसङ्ख्यानि स्तुतिकुसुमाञ्जलिमहाकाव्यं विद्वद्भि-
र्भगनीयं व्याख्येयं परिशीलनीयं पाठनीयं च ॥

આ પ્રમાણે ૨૫ કુસુમાંજલિઓનો પ્રક્ષેપ કરવો. આ જ કુસુમાંજલિ કાવ્યમાં રહેલાં ૨૫ વિકિર્ણકાવ્ય સિવાયનાં ૧-૫ શ્લોકપ્રમાણ સ્તુતિકુસુમાંજલિ મહાકાવ્યને વિદ્વાનોએ ભણવું અને વ્યાખ્યાથી વિભૂષિત કરવું; વારંવાર વિચારવું અને ભણાવવું. વ્યાખ્યા—ટીકા વગર આ કુસુમાંજલિ-સૂત્રોનો અર્થો દુર્ગમ છે, તેની ઉપર વ્યાખ્યા ઉપવગ્ધ થતી નથી. એટલે વ્યાખ્યા રચવાનો પ્રયાસ ચાલુ છે. તે વ્યાખ્યાસહિત આ કુસુમાંજલિ મહાકાવ્ય પ્રકટ થશે. તેના અવલંબનપૂર્વક આ સૂકતોનો રક્ષ રક્ષિત આસ્વાદે અને અર્હદ્-અકિતથી અન્તઃકરણને રંગે એ જ.

સંપાદકીય

‘ઓ. જૈન સત્ય પ્રકાશ’ વર્ષ ૧૭, અંક ૫-૬માં શ્રી જ્યોત્સ્નાબાબુએ લખેલો ‘પાઠ્ય-પુસ્તકોમાં જૈનોના પરિવર સિદ્ધાંતની ઠેકડી’ શીર્ષક લેખ પ્રગટ થયો હતો: એ પ્રગટ થયેલા લેખની નકલો પ્રકાશક, સંપાદકો તથા બીજાં ઘટતે રથને જાણુકારી માટે મોકલનામાં આવી હતી: અને પછી તેઓને તેમજ લાગતાવળગતા સજ્જનોને આ કાર્ય માટે યોગ્ય કરવા અપીલ કરવામાં આવી હતી.

વર્તમાનપત્રોએ પણ આને પ્રસિદ્ધિ આપવાનું વિચાર્યું છે, ને આ આખોયે લેખ જૈન સાપ્તાહિકના તા. ૪-૪-૫૨ના અંકમાં પ્રગટ થયો છે અને સંપાદકશ્રીએ ‘સામયિક સ્કુરણ’માં અમારા વિચારોને સમર્થન કરતી એક નોંધ પણ પ્રગટ કરી છે.

આ ઉપરાંત મધ્યભારત પુરાતત્ત્વ વિભાગના આસિસ્ટન્ટ ડેપ્યુટી ડૉ. હરિહર ત્રિવેદી જેઓ એમ. એ. ડી. લીટ અને સસ્કૃતમાં કાવ્યતીર્થની ઉપાધિ ધરાવે છે, તેઓ અમારી સાથેના પત્રવ્યવહારમાં એ લેખ વિશે હિંદીમાં જે જણાવે છે, તેનો અનુવાદ અહીં સાદર કરીએ છીએ. “શ્રી જ્યોત્સ્નાબાબુનો લેખ પણ વાંચ્યો. આવા પ્રવૃત્તિથી અધિકાર દૂર થઈ શકશે. આશ્ચર્ય છે કે, આજે પણ ઉચ્ચ જૈન સિદ્ધાંતોને માટે ગનતાની અનાસ્થા છે.”

આ અંગે સ્થાનિક કેળવણીકારો ને વિદ્વાન મહાશયોને મળતાં, તેઓએ આ પાઠને સર્વથા અનિચ્છનીય ને ૧૦-૧૧ વર્ષનાં બાળકોના મગજમાં જૈનોની અહિંસા વિષે પૂર્વાગ્રહ ફેલાવનારો છે, એમ કહી અમારી વાતને સમર્થન આપ્યું છે.

એક વ્યોવૃદ્ધ કેળવણીકારે તો ભૂતકાળમાં આ પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી થયેલા ઉઠાપોહ વિષે અરને માહિતી આપી છે, જેને કારણે પુસ્તકને સહન કરવું પડેલું—પણ તે માહિતી હજી પૂરતા પ્રમાણમાં મળી ન હોવાથી હાલમાં તે પ્રગટ કરવી ઇચ્છનીય ગણુતા નથી. સંભળાય છે, કે એક જૈન સંસ્થામાં આ પ્રહસન લખવાની થયેલી તૈયારીઓ છેલ્લી પળે અટકી ગયેલી.

આ લેખની નકલો અમે મુંબઈ સરકારના કેળવણી ખાતા પર પણ મોકલી છે, ને પાઠ્ય પુસ્તક સિલેક્શન કમીટી તરફ પણ રવાના કરી છે: જેનો કંઈ જવાબ નથી.

અમારા પત્રવ્યવહારના પ્રથમ પરિણામ રૂપે પ્રકાશક મહાશય (શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ઠાવરરોડ સુરત) તરફથી જવાબમાં એક પોસ્ટકાર્ડ મળ્યું છે, જે અમોએ આપેલા જવાબ સાથે નીચે રજૂ કરીએ છીએ.

આપણી એક ખાસિયત છે, કે આપણે ભૂલ અત્યાવનાર તરફ તદ્દન સંકુચિત રીતે વર્તીએ છીએ, ને ગમે તેમ કરીને તેમને નીચા પાડવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. ‘હંસ-મથુર’ પ્રકરણ વખતે પણ આનો અનુભવ અમને થયો હતો જે ચર્ચાઓ નિખાલસ, તંદુરસ્ત ને શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ દુર્ઘટી થતી હોય તેમાં આવો વ્યવહાર અનુચિત છે.

એક વાત નોંધવી રહી જાય છે, કે જેઓ તરફથી એકદમ ઉદાર ને નિખાલસ જવાબની આશા હતી. તેવા સંપાદક મહાશયો થી લેખ મળ્યાની, પત્ર મળ્યાની પહેલાંચ સુદ્ધાં પણ નથી.

—સંપાદક]

૧૪૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

‘ સાહિત્ય પાઠાવલિ ’ પુસ્તકના પ્રકાશકનો ઉત્તર

શ્રી ચીમનલાલ શાહ

હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ,

તા. શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ, અમદાવાદ

સુરત, તા. ૨-૪-૫૨

ભાઈ શ્રી.

આપનો અકતા ૧૫-૩-૫૨નો ૫-૬ મળ્યો. જવાબમાં લખવાનું કે અમારી ઈચ્છા કોઈ પણ ધર્મના માણસની લાગણી કદાપિ ન દુભાય એવી છે, છતાં ભાઈ શ્રી જ્યોત્સિખ્મુની અજ્ઞાનતા પર દયા આવે છે કારણ, સાહિત્ય પાઠાવલિ ભા. ૧-૨-૩ ધોરણ ૫-૬ અને ૭ માટે છે જ્યારે તેમણે ધોરણ ૩ માટે લખ્યું છે.

ખીણું આ પુસ્તક હોદ્દા ૧૫ વર્ષ થયાં પ્રગટ થાય છે. જ્યારે તેઓ લખે છે કે તાજેતરમાં પ્રગટ થયું છે વાંચી પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન, જે નવી આવૃત્તિમાં પણ તારીખ સાથે મૂક્યું છે.

૧૯૩૭ થી ૧૯૪૮ સુધી આ ત્રણે ભાગ તેના ચિત્રો સાથે મુખર્ષ કર્ણાટક પ્રેસે બહાર પાડ્યા હતા, જ્યારે ૧૯૪૯થી અમે છાપીએ છીએ.

આપની આ અંગેની સૂચના માટે લેખકોને મળી ઘટતું કરશું. એ જ તા. ક. : વનરાજ ચાવડા ની સક્ષિપ્ત આર્થિક બાબતો માટેની મારા ખ્યાલમાં છે ત્યાં સુધી સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોલયે છાપી છે ભાઈ શ્રી. જ્યોત્સિખ્મુને કેમ તે નજરમાં ન આવી, તે સમજાતું નથી !

લિ.

જયંત

સંપાદક તરફથી પ્રકાશકને અપાયેલો જવાબ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા,
અમદાવાદ, તા. ૫-૪-૫૨

રા. રા. ભાઈશ્રી,

સંવાદક, હરિહર પુસ્તકાલય : સુરત.

આપનો તા. ૨-૪-૫૨નો પત્ર મળ્યો. આપે લખ્યું કે, અમારી ઈચ્છા કોઈ પણ ધર્મના માણસની લાગણી કદાપિ ન દુભાય તેવી છે; તો આ વાંચી અમે ખુશી થયા છીએ. આ પાઠથી જૈનોની લાગણી દુભાય તેમ છે, તો અચ્ચ ઘટતું કરશો.

આપે શ્રી. જ્યોત્સિખ્મુ માટે રોષપૂર્વક બે ન છાજતા શબ્દો વાપર્યાં, તે ઠીક નથી. તેમના લક્ષમાં આવ્યું ને તેમણે જણાવ્યું. એક ભૂલ જ્યારે જાણી ત્યારે એ સુધારી લેવી ઘટે. ભૂલ અતાવનાર તરફ રોષ પ્રકટ કરવામાં ઔચિત્ય નથી. ધોરણ ૩ જાની ભૂલ મુદ્રણકોષ છે, તે લક્ષમાં લેશો.

આપે લેખકોને મળીને ઘટતું કરવાનું જણાવ્યું પણ મને લાગે છે કે, આપ જાણતા જ હશો કે, આ પાઠના લેખક શ્રી. મહીપતરામ છે ને તેઓ ધણાં વર્ષો પહેલાં ગૂજરી ગયા છે. પણ હું ન ભૂલતો હોઉં તો આપનો આશય લેખક એટલે કે સંપાદકો વિષે જ હશે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના અને સંપાદકો ઉજુદ્દલ છે. આશા છે કે, તેઓ આપના મતને મળતા થશે ને ઘટતું કરશે જ.

અમે પણ તેમને એક પત્ર વિનંતિરૂપે લખીએ છીએ.
આપે જે ખીજી વિગતો પૂરી પાડી તે બદલ આભાર. એ અંગે અમે ઘટતું કરીશું.
કૃપા કરીને સંપાદકોને મળ્યા પછીનો આપનો નિર્ણય જાણાવી આભારી કરશો.

લિ. આપનો
અંખાલાલ પ્રેમચંદ શાહ
વ્યવસ્થાપક

સંપાદક મહારાષ્ટ્રને લખાયેલો એક વધુ પત્ર

અમદાવાદ તા. ૫-૪-૫૨

રા. રા. ભાઈશ્રી,

સંપાદક : સાહિત્ય પાઠાવલી.

વિ. વિ. સાથે જાણાવવાનું કે આ સાથે શ્રી. હરિહર પુસ્તકાલયના સંચાલક ભાઈશ્રીના પત્રની નકલ ખીડીએ છીએ. સાથે આપની જાણ માટે અમારા જવાબની નકલ પણ ખીડીએ છીએ.

અમે નમ્ર રીતે આપના લક્ષમાં લાવવા માગીએ છીએ કે, પ્રકાશક મહાશય પોતે ઘટતું કરવા તૈયાર છે; ને હવે તેનો આધાર આપના પર છે.

તો આશા છે કે, આપ પણ ઉદાર વક્ત્રુ દાખવી, જૈનોને જરૂર ન્યાય આપશો. આપના જવાબની રાહ જોઈએ છીએ.

લિ. આપનો
અંખાલાલ પ્રેમચંદ શાહ
વ્યવસ્થાપક

ACHARYA SHRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Kobla, Gandhinagar - 382 007.
Phn : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

પ્રાચીન સંતવાણી

દીધાં કહિનાં નવિ હુઈ, સુકખ હુકખ સંસારિ;
કરમિઈં રામતિ શેલવિઉ, સૂના વનહ મઝારિ.
દાનહ વેલાં ઊજલઉ, વિરહુ કે જગિ હોઈ;
જલહર જલ દેવા સમઈ, સુમુહઉ હુઈ સોઈ.
સુકખ હુકખ દીધાં હુઈ, સુખીઆં મૂઠ મ ચિંતિ;
જઈ કુદવ વાવ્યાં હુઈ, સુખિ સાલિ કલતિ.

Shri Jaina Satya Prakasha, Regd. No. B. 3801 श्री जैन सत्य प्रकाश

दरैके वसाववा योग्य

श्री जैन सत्य प्रकाशना विशेषांक

(१) श्री महावीर निर्वाण विशेषांक

भववान महावीररवागीना जवन संभंधी अनेक लेखोथी
समृद्ध अंक : मूल्य छ आना (रपावपर्यंतो अंक आना वधु).

(२) कृमांक १०० : विक्रम-विशेषांक

सम्राट विक्रमादित्य संभंधी ऐतिहासिक विनविन लेखोथी
समृद्ध २४० पानांतो इणहार सयित अंक : मूल्य दोढ रुपिया.

श्री जैन सत्य प्रकाशना जे विशिष्ट अंक

[१] कृमांक ४३-जैनदर्शनमां मांसाहार डोवाना आक्षेपोना
जवाज आपता लेखोथी समृद्ध अंक : मूल्य चार आना.

[२] कृमांक ४५-क. स. श्री डेमयद्रायार्य मठना जवन संभंधी
अनेक लेखोथी समृद्ध अंक : मूल्य त्रणु आना

काची तथा पाकी इच्छितो

श्री जैन सत्य प्रकाशनी त्रीण, पांचमा, आठमा दशमा, अत्रिबारमा,
चारमा, तेरमा, चौदमा तथा पंदरमा वर्षांनी पाकी इच्छितो तैयार छे.
मूल्य दरकना अपटी रुपिया

— लभो —

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति
जेशिंगबाईनी वाडी, धीकांटा, अमदावाद.

श्री जैन सत्य प्रकाशनुं वार्षिक लवाजम त्रणु रुपिया

मुद्रक : गोविंदलाल जगशीबाई शाह, श्री ३५३ मुद्रणालय, पानडार नाका, अमदावाद.

प्रकाशक : यीमनलाल गोकणदास शाह, दरि

जैनधर्म सत्य प्रकाशक समिति कार्यालय श्री ३५३ जेशिंगबाईनी वाडी, धीकांटा रोड-अमदावाद.